

PROSTOR

25 [2017] 2 [54]

ZNANSTVENI ČASOPIS ZA ARHITEKTURU I URBANIZAM
A SCHOLARLY JOURNAL OF ARCHITECTURE AND URBAN PLANNING

SVEUČILIŠTE
U ZAGREBU,
ARHITEKTONSKI
FAKULTET
UNIVERSITY
OF ZAGREB,
FACULTY OF
ARCHITECTURE

ISSN 1330-0652
CODEN PORREV
UDK | UDC 71/72
25 [2017] 2 [54]
171-440
7-12 [2017]

POSEBNI OTISAK / SEPARAT | OFFPRINT

ZNANSTVENI PRILOZI | SCIENTIFIC PAPERS

288-305 MELITA ČAVLOVIĆ

ZADRUGA „ARHITEKT” U ZAGREBU

PITANJE SLOBODE PROJEKTANTSKOG
DJELOVANJA 1950-IH

IZVORNI ZNANSTVENI ČLANAK
UDK 72.008(497.5 ZAGREB)“19”

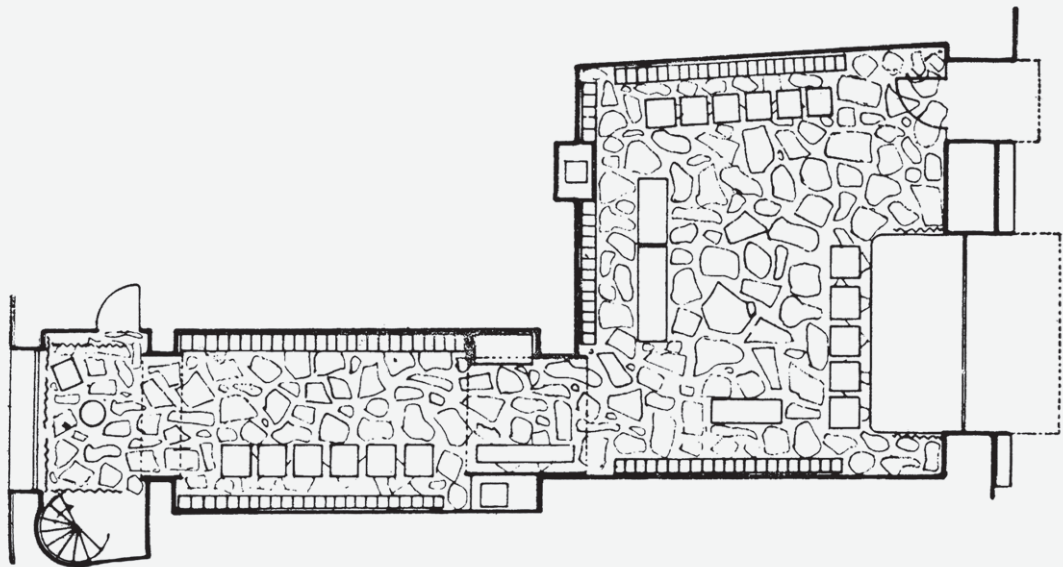
CO-OPERATIVE “ARHITEKT” IN ZAGREB

ABOUT FREEDOM OF ARCHITECTURAL
PROFESSION IN THE 1950S

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER
UDC 72.008(497.5 ZAGREB)“19”

Af

SL. 1. INTERIJER LOKALA
OBUCARSKE ZADRUGE
„SLOGA“ U ILICI 12
U ZAGREBU ARHITEKTA
FRANJE ZVONIMIRA TISINE
IZ 1953.

FIG. 1 INTERIOR
OF THE SHOEMAKER'S
COOPERATIVE SHOP
SLOGA IN ILICA 12
IN ZAGREB, DESIGN BY
THE ARCHITECT FRANJO
ZVONIMIR TISINA, 1953

MELITA ČAVLOVIĆ

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
 ARHITEKTONSKI FAKULTET
 HR – 10000 ZAGREB, KAČICEVA 26
 mcavlovic@arhitekt.hr

IZVORNI ZNANSTVENI ČLANAK
 UDK 72.008(497.5 ZAGREB)"19"
 TEHNIČKE ZNANOSTI / ARHITEKTURA I URBANIZAM
 2.01.04. – POVIJEST I TEORIJA ARHITEKTURE
 I ZAŠTITA GRADITELJSKOG NASLIJEĐA
 ČLANAK PRIMLJEN / PRIHVACEN: 13. 9. 2017. / 13. 12. 2017.

UNIVERSITY OF ZAGREB
 FACULTY OF ARCHITECTURE
 CROATIA – 10000 ZAGREB, KAČICEVA 26
 mcavlovic@arhitekt.hr

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER
 UDC 72.008(497.5 ZAGREB)"19"
 TECHNICAL SCIENCES / ARCHITECTURE AND URBAN PLANNING
 2.01.04. – HISTORY AND THEORY OF ARCHITECTURE
 AND PRESERVATION OF THE BUILT HERITAGE
 ARTICLE RECEIVED / ACCEPTED: 13. 9. 2017. / 13. 12. 2017.

ZADRUGA „ARHITEKT” U ZAGREBU PITANJE SLOBODE PROJEKTANTSKOG DJELOVANJA 1950-IH

CO-OPERATIVE ”ARHITEKT” IN ZAGREB ABOUT FREEDOM OF ARCHITECTURAL PROFESSION IN THE 1950S

ARHITEKTONSKA PROFESIJA
 AUTONOMIJA ARHITEKTONSKOG DJELOVANJA
 MODERNA ARHITEKTURA NAKON DRUGOGA SVJETSKOG RATA
 ZADRUGA ARHITEKT
 ZADRUGARSTVO U ARHITEKTURI

ARCHITECTURE AS PROFESSION
 AUTONOMY OF ARCHITECTURAL WORK
 MODERN ARCHITECTURE AFTER WW II
 THE CO-OPERATIVE *ARCHITECT*
 COOPERATIVE MOVEMENT IN ARCHITECTURE

Zadrugarstvo je u arhitekturi kao bitna stručna inicijativa nakon Drugoga svjetskog rata bilo jamac profesionalne autonomije prakticirajućih arhitekata. Ukazujući na pravu problematiku rada i poslovanja unutar arhitektonske profesije, Zadruga je otvorila mogućnost nalaženja prostora slobode zbog kojih su dosezi rada prve zadruge u području arhitekture na prostorima Federativne Narodne Republike Jugoslavije djelovali izuzetno emancipacijski za struku. Ovim se radom prvi put razotkriva osnivanje i djelovanje Zadruga Arhitekt koje se bitni učinci prikazuju u širem društvenom i političkom kontekstu poslijeratne arhitektonske profesije.

Cooperative movement in architecture was an important professional initiative launched after WW II in order to assure professional autonomy of practising architects. By addressing the real issues of working and doing business in architectural profession, the *Architect* paved the way for architects to achieve greater freedom. It thus played a crucial role as a catalyst for much needed independence of architectural profession in the former Yugoslavia. This article for the first time reveals the establishment and activities of the cooperative *Architect* whose effects are assessed in a wider social and political context of post-war architectural profession.

AKTIVNOSTI NA RUBU ARHITEKTONSKE PRAKSE

ACTIVITIES ON THE BORDERLINE OF ARCHITECTURAL PRACTICE

Arhitektonska je profesija¹ u Zagrebu tijekom prve polovice 1950-ih godina bila prije svega agilna i izuzetno kritična prema postojećim modelima ili točnije formatima arhitektonskih organizacija koji su u to doba definirali službeni okvir arhitektonske prakse kojeg su činili zavodi i netom osnovani atelijeri.² Iako je velik dio arhitekata pronašao zaposlenje unutar spomenutih okvira, nemali broj slobodnih arhitekata nije imao prilike za stručni rad pa je ostajao izvan službenih kanala projektantskog djelovanja. S vremenom uvriježen način rada slobodnih arhitekata, onaj putem vanjske suradnje s jednim od postojećih zavoda ili atelijera, nije više za njih bio prihvatljiv, posebno zbog nedostatka autorske kontrole nad arhitektonskim realizacijama i s time povezane anonimnosti vanjskih suradnika – arhitekata, kojima se pritom nije nudila mogućnost autonomnoga potpisivanja i samostalnoga pečatiranja produkata svoga rada. Iz tih su se razloga najveća previranja i propitivanja stanja struke, vezanih za osmišljavanje i iniciranje određenih promjena radi ostvarivanja veće liberalizacije djelovanja, zrcalile upravo na periferiji. U rubnim, akademskim i alternativnim arhitektonskim organizacijama, jedna od kojih je bila i Zadruga Arhitekt, možda se najbolje očitavala problematika projektantskog rada i cjelokupne okolnosti djelovanja arhitekata u poslijeratnom vremenu. Imajući pritom u vidu da su se uredbe o građevinskom projektiranju donosile kontinuirano svakih

nekoliko godina, da te uredbe nisu bile usklađene sa svim ostalim propisima koji su definirali rad svih državnih zaposlenika te da je 1950. godine tek službeno uveden novi društveni i politički sustav nakon razdoblja rigidne birokratizacije i centralizacije društva – može se priznati da se za arhitekate radilo o izuzetno nemirnom i nestabilnom vremenu. Stoga je inicijativa za osnivanje Zadruga, koja je potekla specifično iz arhitektonske profesije, došla u pravi trenutak i bila jamac individualnih profesionalnih sloboda prakticirajućih arhitekata i jamstvo uzdizanja arhitektonskih realizacija na dugo očekivani umjetnički rang.

Aktualnost teme propitivanja nalaženja prikladnoga formata arhitektonskog djelovanja – onoga koji bi pratio i odgovarao dinamici arhitektonskog poslovanja, a jednako tako bio otvoren i pružao slobodu fleksibilnog udruživanja i djelovanja – prisutan je u jednakoj mjeri i danas. Kao potvrda tome služe dva hrvatska suvremena primjera u kojima se zadrugarstvo upravo ispituje, osmišljava i kroči neutabane staze.³ Kako je problematika njihova djelovanja usko vezana za propitivanje mogućih linija budućeg razvoja, jedna od kojih je svakako pretvaranje zadruga u format servisa kao jedne profesionalne platforme koja bi bila otvorena svim zainteresiranim arhitektima pružajući im okvir za samostalno djelovanje, tako se problematika njihova rada može dovesti u vezu s prvom arhitektonskom zadrugom nakon Drugoga svjetskog rata i onodobnim profesionalnim previranjima na sceni. Ono što ih dodatno povezuje svakako jest i njihovo pojavljivanje, koje je kod suvremenih primjera jednako krenulo s rubova profesije i nevladinih udruženja, te ništa manje važna ambicija djelovanja u došluhu s potrebama aktualnoga društvenog trenutka, njegovih ograničenja i slabosti, kao

¹ Sveobuhvatano istraživanje arhitektonske profesije, koje je sastavni dio slucaj Zadruga Arhitekt, autorica je obavila tijekom doktorskog studija na Arhitektonskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu u sklopu rada na disertaciji *Utjecaj transformacija arhitektonske profesije na arhitekturu Zagreba 1945.-1961.*, mentor: prof. dr.sc. Andrej Uchytel.

² Više o arhitektonskoj profesiji, osobito o Arhitektonskom projektnom zavodu, u: VENTURINI, 1982: 11-50.

³ Zadrugu Praksa u Puli osnovala je 2011. nevladina organizacija Pulska grupa „kao prvu inženjersku zadrugu na području Hrvatske”. Druga, Zadruga otvorena arhitektura iz Zagreba, osnovana je 2016. i registrirana za široki spektar inženjerskih, umjetničkih i proizvodnih djelatnosti. [<http://praksa.hr/zadruga/> [1.9.2017.]; <http://praksazadruga.tumblr.com/> [1.9.2017.]; <http://www.h-alter.org/vijesti/zadruga-otvorena-arhitektura-arhitektura-za-drustveni-interes> [1.9.2017.]]

⁴ Dubrovačka je konferencija bila prvi poslijeratni arhitektonski skup na kojem je sudjelovalo više od 300 delegata iz svih republika. Više o značenju i odjecima konferencije s izvornim pretiskom referata nekih od sudionika u: KRSTIĆ, 2014. i *** 1950.; dok o problematici profesionalnog djelovanja, koja je prethodila i bila poticajna pokretanju konferencije vidjeti u: ČAVLOVIĆ, 2017: 97-110.

i potrage za jačom afirmacijom cjelokupnoga arhitektonskog djelovanja. Suvremene zadruge – prihvaćajući širi spektar interesa i usmjeravajući aktivnosti prema pisanju, ali i aktivizmu – vraćaju u žarište širinu koju obuhvaća arhitektonsko djelovanje na ispražnjenim limesima arhitektonske prakse, nastalim kao posljedica stavljanja građenja u središte profesionalnog djelovanja i uvažavanja realizacija kao isključivih proizvoda arhitektonskog rada. U svemu ovome nalaze se razlozi relevantnosti istraživanja o slučaju osnivanja prve arhitektonske zadruge u granicama Federativne Narodne Republike Jugoslavije [FNRJ] u razdoblju nakon Drugoga svjetskog rata.

INICIJATIVA 'ODOZDO'

"BOTTOM-UP" INITIATIVE

Preduvjeti osnivanja zadruge – Bitne promjene oslikane traženjem većih sloboda djelovanja početi će nakon Savjetovanja arhitekata FNRJ o pitanjima arhitekture i urbanizma u Dubrovniku 1950. godine.⁴ Premda su te promjene nastupile i odjeknule nakon rezolucije Informbiroa (1948.), one nisu njezina direktna i jednoznačna posljedica. Diskusije arhitekata i lobiranja na najvišim upravnim mjestima putem arhitekata zaposlenih na visokim pozicijama za postizanje povoljnijih okolnosti djelovanja govore u prilog tome da je zagrebačka arhitektonska profesija aktivno, kontinuirano i uporno promišljala te radila kroz stručne organizacije i umjetnička udruženja, pripremajući podlogu za javni nastup u trenutku u kojem su se otvorile prilike za djelovanje. Nezadovoljstvo statusom arhitekata u nomenklaturi zanimanja u kojoj su oni bili stavljeni u kategoriju građevinskih inženjera bila je učestala i prva točka prijepora arhitekata s upravnim tijelima u potrazi za

priznavanjem statusa profesije kao samostalne i potpuno neovisne discipline. Na tom je tragu i s ambicijama zagovaranja veće autonomije rada pokrenuta inicijativa za osnivanje Društva arhitekata Hrvatske [DARH]⁵, koje je osnovano krajem 1950. godine⁶ iz imovine Sekcije arhitekata Društva inženjera i tehničara Narodne Republike Hrvatske [DIT NRH] u Pierottijevoj 4 u Zagrebu.⁷ Nakon nekoliko predloženih adresa Društvo će se u konačnici preseliti na Trg Republike 3/1, danas Trg bana Jelačića, i sadašnju adresu Društva.⁸ Odabrana lokacija nije rezultat slučajnosti, već namjernog traženja prikladnih društvenih prostorija „koje bi omogućile intenzivniji razvitak društvenog života i održavanje stalnih, kolektivnih i individualnih izložaba arhitektonskih radova”, a koje bi s takvom adresom svakako pridonijele ostvarenju misije za javnost vidljivog i prisutnog rada arhitekata. Osim ove motivacije, jednako je bila bitna općeprihvaćena želja za snažnijim povezivanjem arhitekata s umjetnicima i umjetničkim udruženjima izvan DIT-a⁹, jer su unutar tog kruga arhitekti bili usmjereni isključivo na suradnje s kolegijalnim inženjerskim i tehničkim strukama.¹⁰ Zvonimir Marohnić osobito naglašava potrebu povezivanja „projektantskog rada sa primijenjenim umjetnostima”¹¹, tada osobito propulzivnu pojavu u smislu brojnosti i aktualnosti, jer su propagandni zadatci i narudžbe opremanja sajamskih standova, lokala i interijera postali sve traženiji te je u njima sudjelovao sve veći broj arhitekata. Te su narudžbe zahtijevale arhitektonske ekspertize jer se nije radilo isključivo o grafičkom materijalu koji se plasirao izložbama, već je zahtijevao jednako tako blisku suradnju arhitekata s umjetnicima pri osmišljavanju cjelokupnoga prostornog rješenja. Radilo se o poslovima koje nisu preuzimale postojeće službene projektantske organizacije: zavodi i atelijeri, a koji su se dotad obavljali ili neregistrirano ili putem umjetničkih udruženja. Takvi poslovi nisu čak bili ni normirani, tako da su se uglavnom naplacivali međusobnim osobnim pogodbama. A kako su se ugovarali preko umjetničkih društava – kojih su produkti uživali autorsku zaštitu te uglavnom nisu prolazili procedure izrade elaborata, za kojih su izradu i provedbu bile potrebne usluge projektnih organizacija – bili su osobito atraktivni arhitektima. Autorska agencija, kao i zadruge umjetničkih udruženja putem kojih su se mogle fakturirati ovakve narudžbe – sezale su tek do razine idejnog projekta pa nisu bile registrirane i nije im bila dopuštena faktura za ostale vidove projektiranja. Bez obzira na to, narudžbe za projektiranje i opremanje standova, lokala i interijera postaju za arhitekate putovi do ostvarenja kreativnih sloboda, nedosežnih unutar službenih projektnih organizacija vođenih krutim internim procedurama projekti-

5 Kratica DARH umjesto DAH usvojena je kao službena na prijedlog Josipa Seissela na sjednici Upravnog odbora Društva arhitekata Hrvatske 1951. [HR-DAZ, Zapisnik sjednice Upravnog odbora Društva arhitekata Hrvatske održanog 6.7.1951.]

6 <http://www.uha.hr/hr/povijest-uha-e-do-1996~no19422/> [28.9.2016.]

7 Savez inženjerskih društava za Jugoslaviju slovio je za krovnu organizaciju svih republičkih Društava inženjera i tehničara. [STOJANOVIC, 1948: 181]

8 Radilo se o prostorijama danim Društvu na korištenje nakon 'rasformacije' Glavne direkcije za tekstil NRH koja ih je prethodno tome koristila. [HR-DAZG-666, knjiga 3, Zapisnici sjednice Upravnog odbora: 68]

9 *** 1952: 49

10 VINCEK, 1950: 232

11 Brojnost članstva Društva inženjera i tehničara Hrvatske prema sekcijama iznosila je: arhitekti 281; građevinari 259; kemičari 120; strojar 144; električari 202; geodeti 152; agronomi 132; sumari 108; rudari 18. Ukupno: 1416 članova. Najbrojniji i najagilniji od svih grana, uz građevinare, bili su arhitekti, u kojih su sekciji uz inženjere i arhitekate ulazili i tehničari. [*** 1948.b: 105]

12 HR-DAZG-666, knj. 3, Zapisnici sjed. Uprav. odbora: 40-41

arhitekt.

Tih. rad. kod Narodne
banke br. 481 - T - 557
Zagreb

**GRAĐEVNO - PROJEKTVNA ZADRUGA
DRUŠTVA ARHITEKATA HRVATSKE**

ZAGREB, TRG REPUBLIKE 3/T
Telefon 35-787, 35-785

Preuzima na izradu kompletne gra-
devinske elaborate i dijelove
sve vrste visokogradnje
za sve vrste građevinske adaptacije
za interiere s potrebnom građe-
vinskom adaptacijom
za izradu pokuštava
i uređenja naselja, parkova i nasada
za restauratorske i konzervatorske
radove

Osim toga preuzima i slijedeće poslove:
Vrši nadzor nad izvođenjem i izrađuje
obračunske elaborate
preuzima oblikovanje industrijskih proizvoda
postavlja izložbe i arangemente
preuzima scenografske radove
izrađuje perspektive
preuzima izradu plakata i primijenjenu
grafiku
izrađuje modele, makete i t. d.

Za sve garnie poslove Zadruga „Arhitekt“ je ovlašte-
na rješenjem broj 3152-IV-3-1954. od 16. IV. 1954

SL. 2. REKLAMNI OGLAS ZADRUGE ARHITEKT U STRUČNIM NOVINAMA

FIG. 2 ADVERTISEMENT FOR THE CO-OPERATIVE *ARCHITECT* IN A PROFESSIONAL NEWSLETTER

ranja. Oni se stoga s vremenom razvijaju u izuzetno lukrativne poslove pa se, kako je napomenuo arhitekt Andrija Mutnjaković, od honorara dobivenog od jednoga takvog posla opremanja i uređenja interijera moglo živjeti i do godinu dana.¹³

O Zadrugi Arhitekt – Zadruga Arhitekt (Sl. 2.) jedinstvena je organizacija i apsolutni *novum* na horizontu arhitektonske profesije unutar teritorija FNRJ u odnosu na sve dotadašnje primjere arhitektonskog djelovanja. Zadrugu je osnovao DARH, s kojim je ona dijelila njihove društvene prostorije, te su jedino DARH-ovi članovi mogli postati zadrugari. Za prvoga predsjednika izabran je Slavko Delfin.¹⁴ Osnivačka skupština održana je 16. studenoga 1951. godine, a Zadruga je postojala do 30. rujna 1955. godine kada je određen prestanak njezina djelovanja i predviđen završetak postupka likvidacije. U prilog činjenici da se nije radilo o kratkoj epizodi i kuriozitetnoj pojavi, već o pravoj punokrvnoj arhitektonskoj platformi, ponajprije govori i puka činjenica brojnosti uclanjenih arhitekata, kojih je tijekom njezina djelovanja svake godine bilo sve više. Nakon prvotnoga sporijeg odaziva za uclanjenje, krenulo se s propagandnim aktivnostima tako da je već 1952. godine Zadruga brojila čak 230 članova.¹⁵ Cilj je Zadruge bio da dobrovoljnim udruživanjem arhitekti „bez posrednika izrađuju sve arhitektonske radove...“, kako bi zadržnim sredstvima i zajedničkim radom unapredili i uzdigli izgradnju zemlje u smislu kvalitete i afirmacije arhitekture.¹⁶ Kroz njezin rad i trajanje plastično će se oslikati nestabilnost arhitektonskog rada, stvarne ambicije arhitekata, kao i labilnost socijalističkog društva, koje je nakon 1950. godine sve snažnije krcilo putem samoupravnog socijalizma.¹⁷ S obzirom na to da profesija nije bila na potpuno identičan način usustavljena u granicama FNRJ, u drugim je republikama postojao velik interes za informiranjem o načinu rada i mogućnostima koje je pružala jedna takva endemična organizacija. S motivom osnaživanja i širenja poslovanja, koje joj je bilo registrirano na cijelom teritoriju FNRJ, intenzivno se radilo na pribavljanju projektantskih poslova – kako pri vojnim poduzećima tako i na prostorima ostalih republika, osobito Crne Gore, Makedonije te Bosne i Hercegovine. Renomirani slovenski arhitekti Edvard Ravnikar i Danilo Fürst raspitali su se 1954. godine oko uclanjenja u zagrebačku Zadrugu ne bi li putem nje proveli nekoliko projektantskih poslova.¹⁸ Stajalište upravnog odbora Zadruge bio je jasan: slovenskim je arhitektima odbijen pristup s nedvosmislenim razlogom čuvanja vlastitoga prvenstva u poslovanju, dok je službeni odgovor naglašavao da im pristupanje nije dopušteno jer nisu ispunjavali uvjet članstva u DARH-u. Osim što je Zadruga aktivno radila na poslovnoj strani ogra-

šavanja svoga rada, jednako je tako pokušavala zadobiti ništa manje važnu političku potporu. Iz tih je razloga prilikom osnivačkih razgovora Dragi Ibleru odaslan poziv da se odazove na predsjedničko mjesto novoosnovane Zadruge. No Ibler je u očekivanju opornijih pozicija, kao i s namjerom da se trajno nastani u Beogradu, tada odbio ponudu uprave Zadruge.¹⁹

Zadruga umjetničkih udruženja – predloži arhitektonske zadruge – Ishodišni model za pokretanje zadruge u arhitekturi, unatoč poznatim primjerima poljoprivrednih ili stambenih zadruga, treba ponajprije tražiti pri umjetničkim udruženjima.²⁰ Udruženje likovnih umjetnika Hrvatske [ULUH] još rane 1948. osniva nabavno-prodajnu zadrugu LIKUM s motivom nabave potrebnog materijala za rad umjetnika, kao i posredovanja i prodaje umjetničkih djela i predmeta svojih članova.²¹ Sredstva prikupljena od ovakvih poslova usmjeravana su prema udruženju ne bi li se njegov rad na taj način novčano potpomagao jer dotirana sredstva udruženjima nisu bila dovoljna za svakodnevi rad. Osim LIKUM-a, još je jedna zadruga bila izuzetno zanimljiva arhitektima.²² Riječ je o Skladu – zadrugi umjetnika primijenjenih umjetnosti.²³ Među članstvom obiju ovih zadruga nalazimo i arhitekate od kojih su mnogi ovdje stjecali prva iskustva slobodnijeg načina rada mimo postojećih strogo hijerarhijskih i poslovno definiranih projektantskih organizacija. Ne bi li se omogućila dovoljna fleksibilnost, toliko tražena kod projektantskog rada, pravila njezina budućeg djelovanja ostavljena su tek okvirno „jer se nije moglo u zadržnom životu predvidjeti sve mogućnosti koje dolaze u

¹³ Razgovor s Andrijom Mutnjakovićem iz veljače 2017.

¹⁴ Upravni odbor sastavljen je još od dvojice tajnika – Ivo Geršića (kojega će ubrzo zamijeniti Žarko Vincek) i Mile Poletti. U Nadzorni odbor Zadruge iz redova DARH-a kao prvi su delegirani Ivo Vitić i Ivo Geršić. Uz njih, članovi Upravnog odbora bili su još Mirko Miličić, Franjo Tišina i Zvonimir Marohnić. Kao zamjenici ulaze Franjo Bahovec, Branko Petrović i Milan Kusančić. [HR-DAZG-666, knjiga 3, Zapisnici sjednica Upravnog odbora: 1]

¹⁵ HR-DAZG-666, kutija 1, Pravila, Zapisnici skupština, Zapisnici Nadzornog odbora, Redovita godišnja skupština 21.3.1955., Stenografski zapisnici, Stjepan Simić, IV/1.

¹⁶ HR-DAZG-666, kutija 1, Revizije i pregledi

¹⁷ BILANDŽIĆ, 1985: 164

¹⁸ HR-DAZG-666, knj. 2, Zapisnici sjed. Uprav. odbora: 124

¹⁹ On je uskoro pridobio renomirani položaj profesora na Akademiji likovnih umjetnosti, koji je i preuzeo 1952. [GRBIC, 2014: 200]

²⁰ O umjetničkim udruženjima vidi: ČAVLOVIĆ, 2017: 215-220

²¹ *** 2008.

²² HLEVNJAK, 2010.

²³ Zadruga su u određenim segmentima poslovanja jedna drugoj bile konkurencija. Tako je Zadruga Arhitekt, čuvajući svoje interese, opomenula Zvonimira Požgaja koji je uređenje prodavaonice „Jugovinil“ u Gundulićevoj ulici u Zagrebu izveo preko zadruga Sklad, zaobilazeći Zadrugu Arhitekt u kojoj je bio član. Arhitekti su smatrali da je prvenstvo trebao dati arhitektonskoj zadrugi i da je preko

toku rada jedne zadruge, a pogotovo što za drugarstvo obuhvaća najraznovrsnije forme zadruga i po strukturi i po vrsti rada. Zato je zakonodavac predvidio da se rad unutar zadruga odvija prema poslovnicima koji se stvaraju prema danim prilikama i radu zadruga.²⁴ Osim zadruga, aktivan je na tom polju bio i Oglasni zavod Hrvatske [OZEHA], gdje je kao projektant određeno vrijeme bio zaposlen Vjenceslav Richter (Sl. 3.).

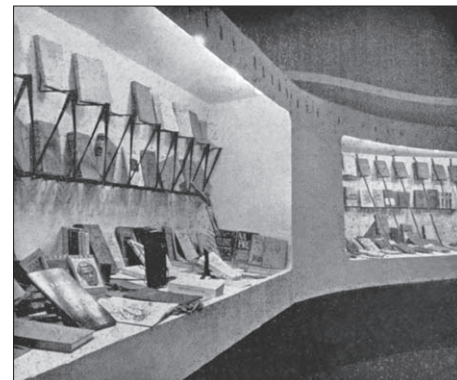
Unutarnji mehanizmi poslovanja Zadruga Arhitekt – Inicijativa za pokretanje ove eksperimentalne organizacije došla je stoga 'odozdo' nakon osnivanja glavnoga strukovnog društva. Zadruga Arhitekt bila je registrirana kao nabavno-prodajna zadruga pa je u svome poslovanju podlijegala zakonu o zadrugama, a ne onom o građevinskom projektiranju (Sl. 4.). Zato ona nije snosila identične obveze kao postojeće projektne organizacije, niti je odgovarala njihovim nadzornim organima. Zadruga je svoj model poslovanja pravdala time da je naručivala gotove projekte od svojih članova, koji su pravno imali status vanjskih suradnika. Uobičajeno je uzimala 10% od svakog neto-iznosa naplaćenog projekta za svoje troškove kao prihod Zadruga te je potom isporučivala gotove elaborate naručiteljima. Projektantski poslovi mogli su se naručiti izravno putem Zadruga koja ih je raspoređivala među svojim članovima ili je svaki od članova mogao svoj projekt donijeti i provesti putem Zadruga kao servisom na temelju svoje „stručne sposobnosti, radnog kapaciteta i odgovarajuće spremljene člana za određeni posao“.²⁵ Mladim je tek diplomiranim arhitektima ovaj format bio osobito prihvatljiv. Nakon nekoga vremena

donesena je odluka o klasifikaciji članstva, nakon čega su isključivo ovlaštene arhitekti mogli samostalno projektirati, dok je ostalima – građevinskim tehničarima, graditeljima i tek diplomiranim arhitektima – bio dodijeljen 'konzultant' pod čijim bi nadzorom i vodstvom radili. Sve je projekte s tehnicke strane pregledavao i korigirao Stručni odbor. Njega je činilo 3 do 5 članova koji su se birali svaka 3 mjeseca. Članovi su u potpunosti autonomno obavljali projektiranje te za obavljene poslove snosili svu odgovornost. Preporuka je bila da se u slučaju potrebe angažmana suradnika na nekim projektima, angažiraju isključivo zadrugari. Osobitu težinu nosila je mogućnost da je svaki elaborat nosio vlastito ime autora projekta i pečat Zadruga. Projektant bi nakon isporučenog elaborata dobivao od Zadruga honorar u onim iznosima koji su bili unaprijed dogovoreni osnivačkom skupštinom, tj. upravnim odborom.²⁶ Članovi nisu koristili zadrugne prostorije niti njen inventar, već su u potpunosti dovršen cjelokupni elaborat donosili na predaju i provjeru. Jedina obveza koja ih je vezala za ispunjenje ugovornih obveza i predaju gotovih nacrtu bio je dogovoreni vremenski rok. Poslovanje bilo je definirano internim tabelama projektantskih honorara koje je prema visinama investicijskih svota sastavio Franjo Tišina. Budući da članarina nije bila niska²⁷, pokazalo se da je motivacija članova za upisninu morala biti poslovanje putem nje, jer se nije ostavljalo mnogo prostora za tek simbolično članstvo. Pravilnikom su određeni poslovi koje je Zadruga bila registrirana izvoditi. Radilo se isprva o vrlo širokom spektru zadataka, inherentno projektantskih, koji se nisu stizali realizirati u postojećim projektnim organizacijama.²⁸ Zadruga je djelovala u dosluhu s aktualnim trenutkom i lokalnim potrebama, preuzimajući i stavlajući pod kontrolu široki raspon projektantskih zadataka koji su se dotad provodili neprijavljeno jer je iz dana u dan na terenu nedostajalo projektantske ekspertize, osobito u poslovima koji su bili ispod radara velikih zavoda ili privilegiranih arhitektonskih atelijera.

POLITIČKI I DRUŠTVENI KONTEKST DJELOVANJA ZADRUGARA

COOPERATIVE MEMBERS AND THEIR ACTIVITIES IN POLITICAL AND SOCIAL CONTEXT

Trenutak osnutka arhitektonske Zadruga presudno je određen širim društvenim i političkim kontekstom decentralizacije privrede i uprave.²⁹ Nakon donošenja „Osnovnog zakona o upravljanju državnim privrednim poduzećima i višim privrednim udruženjima od strane radnih kolektiva“ 1950. godine – planski zadatci u građevinarstvu, utvrđivani unaprijed Petogodišnjim planovima, nisu se više

SL. 3. PROJEKT POSTAVA „IZLOŽBE KNJIGA NR HRVATSKE“ U UMJETNICKOM PAVILJONU U ZAGREBU 1948. AUTORSKI SU RAVNOPRAVNO POTPISALI VJENCESLAV RICHTER, IVAN PICELJ I ALEKSANDAR SRNEC

FIG. 3 LAYOUT OF THE "BOOK EXHIBITION OF CROATIA" IN THE ART PAVILION IN ZAGREB, 1948, BY VJENCESLAV RICHTER, IVAN PICELJ, AND ALEKSANDAR SRNEC

nje trebao voditi taj projekt. [HR-DAZG-666, knjiga 3, Zapisnici sjednica Upravnog odbora: 66]

²⁴ HR-DAZ, Zapisnik sjednice Upravnog odbora Društva arhitekata Hrvatske održane 26.11.1951.

²⁵ HR-DAZG-666, kutija 1, Vazni dokumenti o plenumu, registraciji i slično, Poslovnik

²⁶ Poslovi adaptacija i unutarnjih uređenja naplaćivali su se slobodnim pogodbama, pausalno. „Od toga dobiva projektant 90%, zadruga – rezija 10%.“ U slučaju visokogradnji „[z]a izradu projekta od prodajne cijene dobiva projektant 45%, ostali dio zadruga 55%“. [HR-DAZG-666, kutija 1, Revizije i pregledi]

²⁷ „Prilikom stupanja u Zadrugu članovi uplaćuju bar jedan udio, koji je poslije vlasništvo zadruga. Jedan udio u zadrugi iznosi Din. 2000.“ [HR-DAZG-666, kutija 1, Pravila „Arhitekt“ građevinsko-projektne zadruga Društva arhitekata Hrvatske s.o.j. u Zagrebu: 9]

²⁸ Registracija je službeno obuhvaćala: „elaborate za građevinske adaptacije, elaborate za interieure sa potrebnom građevinskom adaptacijom, elaborate za izradu pokucstva, da uređuje i postavlja izložbe i arrangemente, da vrši oblikovanje industrijskih proizvoda, da projektira uređenje parkova i nasada, da vrši nadzor nad izvođenjem i obracune građevinskih adaptacija, da izrađuje perspektive, da vrši izradu plakata i primijenjene grafike, da vrši scenografske radove, da vrši restauratorske radove, da vrši konzervatorske radove, da izrađuje makete i modele“. [HR-DAZG-666, kutija 1, Zadruga Arhitekt, Vazni dokumenti o planu, registraciji i slično]

²⁹ HORVAT, 1970: 14-20

SL. 4. PEČAT ZADRUGE ARHITEKT STAJAO JE KAO JAMSTVO DA JE SVAKI PROJEKT AUTORSKI POTPISAO SAM ARHITEKT
FIG. 4 THE SEAL OF THE CO-OPERATIVE ARCHITECT AS A GUARANTEE THAT EACH PROJECT WAS SIGNED BY AUTHOR

predviđali. Na taj je način dotad čvrsto centralno vođena arhitektonska profesija, kod koje su narudžbe stizale redovito 'odozgo' putem službenih republičkih i gradskih tijela, počela s vremenom postajati slobodnija.³⁰

Termin 'investitor' s većim se zamašnjakom vraća u uporabu jer su pojedina privredna poduzeća sve više nastupala u toj ulozi. Ona su nakon privredne reforme krenula s osnivanjem radničkih kolektiva koji su putem radničkih savjeta dobivali sve veću autonomiju sudjelovanja u usmjeravanju i raspolaganju akumulacijama poduzeća. Kako je gorući problem, a time i najpreći interes radnicima bilo rješavanje stambenog pitanja, to je usmjerenje izrodilo potrebu za velikim brojem arhitektonskih projekata. Poduzeća se počinju obraćati izravno zavodima, atelijerima i slobodnim arhitektima u potrazi za projektima koji su im bili potrebni radi planiranja budućeg financiranja i uzimanja kredita. Zbog ovih razloga s vremenom izuzetno jača potražnja za različitim tipovima arhitektonskih projekata. Postojeće projektne organizacije, zaokupljene kapitalnim, ali i lokalnim zadacima, nisu mogle odgovoriti na široki raspon veoma različitih vidova projektnih zadataka, koji su se kretali od dogradnji, restauracija, izrade namještaja, adaptacija, raznih studija, do izrade troškovnika, nadzora nad gradnjom i ostaloga.³¹

Među razloge osnivanja Zadruga ubrajaju se i izuzetno su poticajni bili utjecaji koje bi jedna takva organizacija mogla imati kod ograničavanja i suzbijanja neovlaštenog projektiranja, za koje je postojala znatna potreba na tržištu. Tu su potrebu, uz arhitekta, zadovoljavali ujedno i mnogi graditelji i tehničari obavljajući na terenu građevinske radove.

Među ciljevima osnivanja bila je svakako i „materijalna korist Društva“³² kojom su podupirane njezine izlozbene, izdavačke i sve ostale javne aktivnosti.³³ Poslovi su to koji su bili u potpunosti zanemareni uredbama o građevinskom projektiranju, a koji su se obavljali dotad uglavnom neregistrirano. Neke od ovih poslova mogle su obavljati i druge umjetničke zadruge. One su ih naplacivale pod službenom deklaracijom 'otkupa ideje' od umjetnika. Budući da su materijalni troškovi Zadruga bili puno manji od onih kod zavoda i atelijera, Zadruga je zaključila da će obračunavati satnicu projektantima 54 dinara po norma satu, što je bilo 12 dinara više no što su obračunavali ovi prvi.³⁴ To će biti i bitna točka prijepora koju će rukovodioci projektnih organizacija s pozicijama u upravi DARHA-a zamjerati radu Zadruga te će biti povodom niza otvorenih pisama u javnim tiskovinama i stručnom časopisu, u kojem je jedno takvo pismo otisnuto na duplirci³⁵ (Sl. 5.).

PREGOVORI NA TERENU NETOM PRIJE SLUŽBENE REGISTRACIJE

NEGOTIATIONS ON THE SITE PRIOR TO FORMAL REGISTRATION

Opseg izvorne registracije Zadruga potkrjepljivao je misiju kojom je osnovana pa su na taj način prvi put manje ekskluzivni arhitektonski zadatci prepoznati kao punopravni i legitimni projektantski poslovi. Korist od zadrugarstva pokazala se višestrukom. Zadruga je kao entitet koji je akumulacijom stjecanom i skupljanom od velikog raspona poslova koje je bila registrirana obavljati, postajala sve snažnija u strukovnim krugovima.³⁶ Doseži ovakve, prvi put ostvarene, projektantske autonomije nisu bili u početku posve sagledivi. Nastupom i djelovanjem Zadruga, koja se *de facto* ponašala kao projektno biro, ušla je u stručnu arenu dodatna konkurentna organizacija pa se vrlo brzo postavilo pitanje usuglašavanja njezina poslovanja prema drugim projektnim organizacijama. Dogovor oko pravila poslovanja nije postignut na nekoj višoj razini gradske ili državne uprave, već upravo

³⁰ LAMPE, 2003: 255-257

³¹ Na problem nužne širine arhitektonskog djelovanja kao preduvjetom sintezi u arhitekturi ukazat će Zdenko Strizić još 1950. godine. Mnogi od njegovih učenika – kasnijih arhitekata, članova Eksperimentalnog ateljea [EXAT], koji su koncept sinteze postavili i uzdignu kao definiciju svoga djelovanja, naglašavat će i isticati u prvom redu utjecaj Strizića na formiranje njihovih gledista. [STRIZIĆ, 1950: 65-69]

³² HR-DAZ, Zapisnik sjednice Upravnog odbora Društva arhitekata Hrvatske održane 26.11.1951.

³³ Nada Vitić na zasjedanju DARH-a 1951., u vrijeme osnivanja Zadruga, izvještava o vrlo lošem financijskom stanju Društva zbog neredovitosti naplaccivanja tekucih članarina. [HR-DAZ, Zapisnik sjednice Upravnog odbora Društva arhitekata Hrvatske održane 26.11.1951.]

³⁴ HR-DAZG-666, knjiga 3, Zapisnici sjednica Upravnog odbora: 45-46

³⁵ Upravni odbor Društva arhitekata Hrvatske, 1955: 1. Nesuglasice unutar DARH-a su popratile i tiskovine „Vjesnik“, „Večernje novosti“, „Borba“, „Narodni list“, „Vjesnik u srijedu“. [Lj. V., 1955: 2; N.F., 1955: 2; POLAK, 1955: 2; FRDNIĆ, 1955: 6]

³⁶ Na aktivnostima zagovaranja legalizacije rada Zadruga u ime DARH-a angažirani su članovi Nada Vitić i Ivo Gersić, koji su kod Borisa Bakrača, tadašnjeg ministra građevina Vlade NRH diskutirali o pravnoj strani pokretanja ovakvog tipa organizacije te o opcijama budućeg poslovanja. Bakrač zaključuje „da bi sami arhitekti trebali naci put kako da se njihov rad honorira prema novom financijskom planu“. [HR-DAZ, Zapisnik sjednice Upravnog odbora Društva arhitekata Hrvatske održane 11.10.1951.]

³⁷ HR-DAZG-666, kutija 1, Vazni dokumenti o plenumu, registraciji i slično, Poslovnik

³⁸ Arhitektonski projektni zavod [APZ] (direktor: Branko Tuckorić) nije imao načelnih prigovora, no zahtijevao je da zaposlenici zavoda koji ce se angažirati u zadrugi ponajprije čuvaju 'prospérité zavoda'. Arhitektonski projektni zavod zastupali su Đuro Ancel i Slavko Novak. Zbog tih su razloga poslove preko Zadruga smatrali samo dopunskim, tj. dodatnim radom koji su mogli obavljati u svoje slobodne vrijeme i svakako uz pristanak upravitelja pojedine zavodske grupe. APZ ce inzistirati da se za suradnike na ovaj način preuzetim poslovima angažiraju isključivo članovi APZ-a iz iste projektne grupe. U ime za-

OTVORENO PISMO

Upravnom odboru Društva arhitekata Hrvatske

Konvencija, stvarajući, kada se unaprijed ne planira, pravilno uređena i razvijena u skladu s potrebama i potrebama u skladu s potrebama i potrebama... (The text continues with a dense, repetitive structure of lines and columns, resembling a form or a very dense block of text, possibly a translation or a specific type of script.)

DVA RAČUNA

Financijski komentar uz -Otvoreno pismo-

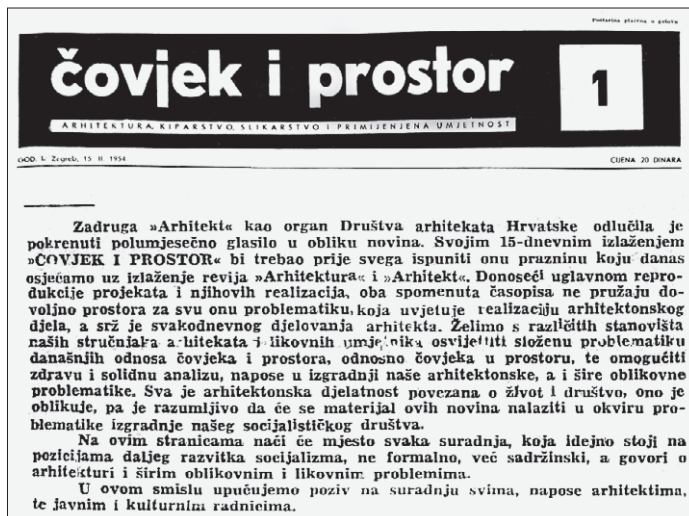
Isto je odbor A.P. i D. i izdaje... (The text continues with a dense, repetitive structure of lines and columns, similar to the left page.)

SL. 5. „OTVORENO PISMO“ UPRAVNOG ODBORA DARH-A OBJAVLJENO JE U CASOPISU „ČOVJEK I PROSTOR“ 1955. GODINE

FIG. 5 "OPEN LETTER" FROM THE MANAGEMENT BOARD OF THE SOCIETY OF CROATIAN ARCHITECTS PUBLISHED IN THE MAGAZINE "ČOVJEK I PROSTOR", 1955

voda Plan (direktor: Veljko Kauzlarić) diskutirali su Đuro Kastl i Ivo Žuljević. Plan – arhitektonski projektni zavod za industriju, bio je složenija i veća organizacija koje su stajališta na sastanku bila znatno krupna. Čuvajući svoje interese, Plan je zahtijevao da svaki zadrugar traži odobrenje uprave zavoda, zadržavajući i koristeći „radni kapacitet službenika u potpunosti“ za sebe, jer je njegova odgovornost počivala i dalje na kapitalnim, krupnim i odgovornim projektnim zadacima. Osnova – gradsko projektno i geodetsko poduzeće (direktor: Venceslav Radaus), poslala je Peroslava Iljića. Iako se upravitelji arhitektonskih atelijera iz Preobrazenske ulice u Zagrebu, Kazimir Ostrogović i Marijan Haberle, znakovito nisu odazvali, i dalje su najotvoreniji i najpristupačniji bili voditelji preostalih arhitektonskih atelijera. Miro Marasović u ime svog atelijera naglasio je da u potpunosti podupire inicijativu Zadruge te da će ubuduće preporučiti članovima svoga kolektiva da se uklane, ali uz određeni uvjet – da potencijalni posao ponajprije ponude na razradu svome matičnom atelijeru. Nada Vitić, ujedno i izaslanica DARH-a, pristupovala je u ime atelijera Vitić te naglasila da njezin atelijer ne postavlja nikakva ograničenja zadrugarima. Zadrugu su zastupali Slavko Delfin i Franjo Tišina, dok su u ime DARH-a bili Rikard Marasović i, opet, Nada Vitić. Sastanak je održan 5.12.1951. na inicijativu Zadruge u tadašnjim prostorijama Društva u Pierotijevoj 4. [HR-DAZG-666, kutija 1, Pravila „Arhitekt“ – gradjevinska-projektna zadruga Društva arhitekata Hrvatske s.o.j. u Zagrebu]

u stručnim krugovima, i to međusobnim pregovorima s upraviteljima ostalih projektnih organizacija. Krajem 1951. godine održan je sastanak u prostorijama DARH-a sa svim predstavnicima aktivnih formacija te su usuglašena i dogovorena pravila poslovanja, kojih je usvajanjem Zadruga krenula poslovanje.³⁷ Konzultacijama unutar projektantskog okruženja Zadruga je dalje suvereno kročila putem samostalnog djelovanja.³⁸ Ali i tako izborna i ispregovarana samostalnost nije došla bez određenih ustupaka. Isprijava nesaglediva, ali uskoro sve više prisutna i problematizirana okolnost u ovom je pregovorima bila činjenica da je osnivač Zadruge bilo Društvo arhitekata Hrvatske. Društvo kao kravno strukovno i prvi put autonomno arhitektonsko tijelo osnovano s poslanjem da okuplja, organizira i skrbi o svim svojim članovima ravnopravno, u trenutku kad je osnovalo Zadrugu koja je djelovala rame uz rame s ostalim projektnim organizacijama – u konacnici

SL. 6. ZAGLAVLJE I UVODNIK PRVOGA BROJA ČASOPISA „ČOVJEK I PROSTOR“

FIG. 6 TITLE AND EDITORIAL OF THE FIRST ISSUE OF THE MAGAZINE "ČOVJEK I PROSTOR"

je u praksi stalo iza i pružilo nedvosmisleni podršku jednoj projektnoj organizaciji na kasniju stetu svih ostalih. Ovim je predsjedanom osigurana podrška stručne javnosti, a formalno učinjen prijestup kojim je sve ono pozitivno što je dalo vjetar u leđa velikom dijelu arhitekata – kojima je u kontekstu dekretom osnovanih zavoda te brojem ograničenih i pozicijom povlašteni atelijera dana nevidena sloboda samostalnoga djelovanja – u konačnici dovelo do postupnoga zatamljivanja Zadruga i njezina zaborava.³⁹

Hvalevrijedan utjecaj na postizanje većih sloboda i autonomije djelovanja svakog projektanta zasebno i stvaranje akumulacije kojom se očekivalo ostvarivanje jačega društvenog angažmana koji bi struku osnažio i učinio vidljivijom u javnosti – imao je svoj vijek trajanja. Zadruga je postala snažnija od društva koje ju je osnovalo, a unutar međusobno premreženog članstva nastupit će uskoro nepremostive nesuglasice.⁴⁰

VRHUNAC DJELOVANJA ZADRUGE ARHITEKT

CULMINATION OF THE COOPERATIVE'S ACTIVITIES

Mnogi projektanti, istovremeno članovi Zadruga i zaposlenici nekih od postojećih institucija ili organizacija, potaknuli su pojavu višestrukog premreživanja poslova na tržištu, na način da su neki poslovi kanalizirani prema Zadrugi ili iz državnih na gradsku organizaciju, kao i iz Zadruga prema službenim organizacijama ili među arhitektima međusobno, tako da je nastupilo vrijeme snažne individualne aktivnosti arhitekata, uz formalno egzistiranje tek nekoliko formalnih projektnih organizacija.

Zadruga je zbog ovakve privredne dinamike u kojoj se klijenti počinju izravno obratiti pro-

jektantima, postala izuzetno konkurentna i istovremeno najpovoljnija adresa u potrazi za projektom. Ta je 'poslovna mašina'⁴¹ bila u konačnici daleko jeftinija, ekonomičnija i brza naručiteljima, zbog toga što je s malim materijalnim troškovima izrade elaborata stizala obavljati značajno veći broj narudžbi.⁴² Ovakve su prednosti odgovarale zagrebačkim, ali i svim jugoslavenskim privrednim poduzetnicima, pa je nastupilo povećanje u broju poslova jer su se rokovi projekata završavali s daleko većom ekspeditivnošću, a ona je investitorima bila povoljna okolnost vezana za vlastito planiranje investicija i podizanje kredita. Prvotni dogovor, postignut s postojećim organizacijama oko formiranja cijene projektantskog rada, bio je izmijenjen zbog okolnosti i prilika proizašlih na terenu, tako da je Zadruga nakon određenog vremena zatražila i dobila službenu doregistraciju. Ona se u osnovi temeljila na dopuštenju projektiranja i izvođenja zgrada (tzv. 'visokogradnji' ili 'novogradnji')⁴³, jer ih u traženom opsegu službene projektne organizacije više nisu stizale isporučivati.

Privatne zarade arhitekata – članova Zadruga potaknule su zatim, kako u stručnim krugovima tako i u javnosti, diskusiju o prihodima individualnih projektanata. Uskoro su dnevne novine počele pisati o visokim honorarima formalno 'nezaposlenih arhitekata'.⁴⁴ Zadruga Arhitekt je na račun svojih akumulacija usto izrasla u bitnog katalizatora i podupirača aktivnosti DARH-a, na način da su iz te zarade uređene unutarnje društvene prostorije na Trgu bana Jelačića⁴⁵, kao i to da su akumulacijom zadruga podmirivani godišnji troškovi javnog rada i organizacije stručnih aktivnosti društva.⁴⁶

Mjera do koje se ovakva specifična organizacija pokazala uspješnom u stručnim krugovima, najbolje se pokazuje na primjeru njezine

SLJEDEĆA STRANICA:

SL. 7. ARHITEKTONSKE REALIZACIJE VISOKOGRADNJI ZADRUGE ARHITEKT: BITNA OSTVARENJA POVIJESTI HRVATSKE ARHITEKTURE

FIG. 7 ARCHITECTURAL REALIZATIONS BY THE CO-OPERATIVE ARCHITECT: SIGNIFICANT CONTRIBUTIONS TO THE HISTORY OF CROATIAN ARCHITECTURE

CENTAR ZA ZAŠTITU MAJKE I DJETETA, KLAICEVA 16, VLADIMIRA TURINE, PRILOG 1/22;

STAMBENA ZGRADA, KRIZANICEVA 5-11, VLADIMIRA TURINE, PRILOG 1/6;

STADION NOGOMETNOG KLUBA „DINAMO“, MAKSIMIRSKA 128, VLADIMIRA TURINE, FRANJE NEIDHARDTA, EUGENA ERLICHA, PRILOG 1/10;

STAMBENA ZGRADA, ULICA GRADA VUKOVARA 222-224, NEVENA ŠEĆVIĆA, PRILOG 1/39;

STAMBENA ZGRADA, TRPIMIROVA 7-17, SLAVKA JELINEKA I MILIVOJA PAPIĆA, PRILOG 1/18;

OSMOGODIŠNJA ŠKOLA, MESICEVA 35, BOŽIDARA RAŠICE, PRILOG 1/9

³⁹ Zadruga Arhitekt gotovo je nepoznata projektna organizacija, čak i unutar stručnih arhitektonskih krugova. Neven Šegvić jedan je od rijetkih koji ce u jubilarnom broju časopisa „Arhitektura“, povodom retrospektivne izložbe (1945.-1985.) obilježavanja 40-godišnjice oslobođenja i 20. obljetnice Zagrebačkog salona, spomenuti Zadrugu Arhitekt u kontekstu poslijeratne arhitektonske profesije [ŠEĆVIĆ, 1986: 123]. O Zadrugi ce tek 2008. više elaborirati Andrija Mutnjaković [MARGARETIĆ URLIĆ, 2008: 52-65].

⁴⁰ Gotovo je identična sudbina bila i u međusobnim odnosima između ULUH-a i njegove zadruge LIKUM, koja je ojačala materijalno na račun svoje servisne djelatnosti do te mjere da je prestala priznavati zahtjeve svog osnivača ULUH-a. [SARACEVIĆ, 1959: 7]

⁴¹ HR-DAZG-666, kutija 1, Pravila, Zapisnici skupština, Zapisnici Nadzornog odbora, Redovita godišnja skupština 21.3.1955., Stenografski zapisnici, Stjepan Simić, IV/4

⁴² „Ovim načinom poslovanja zadruga je proširila svoj djelokrug rada i okupila veći broj... članova inženjera i tehničara, tako da je izvršila projektnih investicija za cca 6 milijardi, a ostvarila bruto produkt cca 8.000.000 – što predstavlja više nego skoro jednako naše projektne poduzetce.“ [HR-DAZG-666, kutija 1, Revizije i pregledi]

izdavačke djelatnosti. Dugo diskutirana potreba pokretanja vlastite stručne biblioteke i, još važnije, novoga stručnog časopisa, uz postojeću zagrebačku „Arhitekturu“ lansiranu još 1947. godine⁴⁷, ostvarena je 1954., godine punog zamaha Zadruga Arhitekt, kada je pokrenut „Čovjek i prostor“ [ČIP], novi stručni list.⁴⁸ Zadruga je još svojim osnivačkim pravilima zacrtala budućni smjer vlastitih aktivnosti i skrbi za dodatno stručno obrazovanje svojih članova, dok joj je zaleđe izuzetno dobrog poslovanja omogućilo izdavanje *de facto* vlastite arhitektonske tiskovine. Prvi broj ČIP-a izašao je početkom veljače 1954. godine. Zadruga Arhitekt predviđela je da će list izlaziti svakih 15 dana na 8 stranica i biti novinskog formata. Na tragu zadrugarskih tendencija nadilaženja uskih projektantskih zadataka i poticanja aktivne suradnje s umjetnicima⁴⁹ koje su ostvarene na valu izuzetno traženih poslova na kojima se tražila njihova međusobna suradnja⁵⁰, a unutar tada dominantnoga konceptualnog okvira sinteze u arhitekturi, časopis je bio indeksiran za vrlo širok tematski horizont.⁵¹ Pokrivao je bogato interesno područje koje je sezalo od arhitekture, urbanizma, hortikulture, ali i slikarstva, kiparstva, primijenjene umjetnosti, pa sve do povijesti umjetnosti, konzervacije, arheologije, muzeologije ili scenografije. Na taj je način konačno nađen i teorijski okvir za već zaživljenu praksu ulaska arhitekata i projektiranja putem zadruga umjetničkih udruženja. Sveobuhvatnost je podcrtana i njegovim imenom – „Čovjek i prostor“, na tragu općih traganja za afirmacijom umjetničke komponente arhitektonskog projektiranja te sveobuhvatnih i inkluzivnih prostornih tema, nasuprot prethodno odbačenom prijedlogu njegova imena koji je glasio „Arhitektura danas“ (Sl. 6.). Prvim je urednikom imenovan Zvonimir Marohnić, dok su ostali članovi redakcijskog odbora bili Mila Poletti, Vladimir

43 U svibnju 1954. izabrana je nova uprava Zadruga, koja će ostati do obustavljanja svih djelatnosti. Predsjednica upravnog odbora postala je Mila Poletti, uz dvojicu tajnika Stjepana Simčića i Žarka Vinčeka. Odbornicima su imenovani: Franjo Bahovec, Ivan Borosić, Zvonimir Marohnić, Kreso Mihaljević, Milan Kušanić, Franjo Neidhardt i Igor Skopin. Direktorom Zadruga proglašen je Mirko Miličić. [HR-DAZG-666, knjiga 2, Zapisnici sjednica Upravnog odbora: 42; Narodni odbor grada Zagreba, 1954: IV]

44 I.G., 1955: 5; *** 1955: 1; MANČIĆ, 1955: 7

45 Projekt uređenja prostorija DARH-a izradio je Bernardo Bernardi. [HR-DAZG-666, knjiga 3, Zapisnici sjednica Upravnog odbora: 150]

46 *** 1952: n.pag.

47 Časopisu „Arhitektura“ sve se više zamjerao njegov tematski, monografski karakter pa su sve češće dolazile kritike na račun njegove 'neaktualnosti'. [V.K., 1952: 49]

48 *** 1954.c: 1

49 TURINA, 1959: 2

50 RICHTER, 1956: 6

51 O sintetskom pristupu više u: DENEGRI, 2000.; RICHTER, 1965: 574-579

52 HR-DAZG-666, knj. 3, Zapisnici sjed. Uprav. odbora: 138

Ugrenović, Žarko Vinček, te književnici Boro Pavlović i Ivan Raos. Ovakvo je uredništvo trebalo upoznavati širu javnost sa svakodnevnim problemima i radom arhitekata te „odgajati ukus publike“. Jednako se važnim smatralo da novine „nos[e] žig vremena u kojem izlaze“ i da se „ne dozvoli bezličnost novina obzirom na političko gledanje“. ⁵² Izdavački je odbor osim lansiranih stručnih novina uspješno otisnuo i knjigu Mirka Miličića „Nepoznata Dalmacija“, pripremio je za tisak

SL. 8. ARHITEKTSKE REALIZACIJE VISOKOGRADNJI ZADRUGE ARHITEKT: MANJE POZNATE REALIZACIJE AKTIVNIH PROTAGONISTA ZAGREBAČKE ARHITEKTURE, KOJE NA TAJ NAČIN ILLUSTRIRAJU PRAVU SLIKU STANJA I DJELOVANJA ARHITEKATA 1950-IH GODINA

FIG. 8 ARCHITECTURAL REALIZATIONS BY THE CO-OPERATIVE ARCHITECT: LESSER KNOWN REALIZATIONS BY THE ACTIVE ZAGREB-BASED ARCHITECTS. THEY VIVIDLY ILLUSTRATE THE ACTIVITIES OF THE ARCHITECTS IN THE 1950S

STAMBENA ZGRADA CHROMOSA, MEDVEŠČAK 44, BOGDANA PETROVICA, PRILOG I/38;

STAMBENA ZGRADA GRADEVINARA, FABKOVICEVA 3, KAMILA HALLERA, PRILOG I/13;

STAMBENA ZGRADA CHROMOSA (POTOM: MERKURA), SUBICEVA 8-12, BOGDANA PETROVICA I VLADIMIRA ZAJECA, PRILOG I/2;

STAMBENA ZGRADA FOTOKEMIKE, VALDECOVA 5, MIRKA MILIČIĆA, PRILOG I/3;

STAMBENA ZGRADA, BRIJUNSKA 5B, SLAVKA LÖWYJA, PRILOG I/27;

STAMBENA ZGRADA ELEKTROSONDA, MARTIĆEVA 38, VJEKOSLAVA VILIČIĆA, PRILOG I/21

i prijevod Vladimira Turine Le Corbusierove knjige „Modulor”, kao i „Priručnik za visokogradnje – Graditelj”.⁵³

Produkcija je Zadruga, uz stručne novine i spomenuti široki dijapazon projekata, obuhvaćala i respektabilan korpus realizacija koje su sve redom pokrenute pod njezinim okriljem. Vrijedna se ostvarenja više nisu javljala na usamljen i sporadican način, već sada kao sustavna, vrijedna i kontinuirana praksa. Zadruga je djelovala izuzetno emancipacijski za profesiju, jer tekuća arhitektonska produkcija u trenutku njezina osnivanja u cjelini nije – unutar postojećih stručnih i društvenih okvira rada – zadovoljavala ni arhitekta ni viša tijela političke vlasti. Pod okriljem Zadruga stoga su realizirane neke od autorskih zgrada koje će sve do danas biti vrjednovane kao bitni primjeri – projektantski odgovori i

kritike na poslijeratnu izgradnju karakteriziranu krutim funkcionalističkim pristupima.⁵⁴ Neki od spomenutih iskoraka arhitektonske proizvodnje 1950-ih godina, spomenimo tek neke, jesu: Centar za zaštitu majke i djeteta u Klaićevoj ulici u Zagrebu⁵⁵ Vladimira Turine, od kojeg Savjet za narodno zdravlje i socijalnu politiku NRH direktno naručuje elaborat. Turina putem Zadruga realizira i četverokatnu stambenu zgradu u Krizanićevoj ulici⁵⁶, kao i zapadnu tribinu (1953.-1955.) stadiona Dinamo u autorskoj suradnji sa zadrugarom Franjom Neidhardtom.⁵⁷ Ovome treba pribrojiti i stadionsku reprezentativnu ulaznu zgradu s blagajnama.⁵⁸ Neven Segvić će putem Zadruga od Gradskoga narodnog odbora preuzeti narudžbu svoje druge stambene zgrade u Beogradskoj ulici 222-224⁵⁹ (Ulica grada Vukovara), te u suradnji s Eugenom Hološem od Savjeta za prosvjetu, nauku i kulturu NRH sklopiti ugovor za izradu projekta osnovne škole u Arbanasima u Zadru.⁶⁰ Slavko Löwy s poduzećem Elektroprimorje iz Rijeke ugovara projekt upravne zgrade.⁶¹ Franjo Zvonimir Tišina realizira interijer obucarske zadruga Sloga u Zagrebu.⁶² Slavko Jelinek će s Vojnom poštom dogovoriti stambenu zgradu u Trpimirovoj ulici 7-17.⁶³ Ivan Vitić ugovara projekt za Automakedoniju u Skopju⁶⁴, kao i za Jugodrvu u Novakovoju 8b u Zagrebu.⁶⁵ Igor Skopin realizira sklop Jadran filma u zagrebačkoj Dubravi⁶⁶, a Božidar Rašica stambenu zgradu Exportdrva u Beogradskoj ulici 56-60⁶⁷ (Ulica grada Vukovara), kao i osmogodišnju školu u Mesicevoj ulici.⁶⁸ Radovan Nikšić će se također naci u ovoj respektabilnoj grupi te s Narodnim odborom grada Zagreba, Odjelom za prosvjetu i kulturu, potpisati ugovor za osmogodišnju školu u Dubravi⁶⁹ (Sl. 7. i 8.).

⁵³ Pozitivno djelovanje i poslovanje zagrebačke zadruga bilo je poznato i izvan granica Republike, što je navelo mnoge na traženje financijske pomoći, točnije sponzorstva – za razne svoje aktivnosti. Slovenski časopis „Arhitekt”, koji je kao i zagrebačka „Arhitektura” bio redovito u teškim financijskim problemima izdavanja, „moli da bi zadruga preuzela djelomično financiranje lista sa Din. 600.000”. Zadrugari to odbijaju „iz razloga [vlastitog] pristupanja izdavačkoj djelatnosti”. [HR-DAZG-666, knjiga 3, Zapisnici sjednica Upravnog odbora: 187]

⁵⁴ Za pregled važnih arhitektonskih realizacija poslijeratne hrvatske arhitekture vidjeti: AF-AHA; DOMJAN, 1969: 3-45; MAROVIĆ, 2004: 150-162; RADOVIĆ MAHEČIĆ, 2004.a: 72-97; RADOVIĆ MAHEČIĆ, 2004.b: 163-174; UCHYTIL, BARIŠIĆ MARENIC, KAHROVIĆ, 2009.; KRIZIĆ ROBAN, 2012: 57-127.

⁵⁵ HR-DAZG-666, knj. 3, Zapisnici sjed. Uprav. odbora: 155

⁵⁶ HR-DAZG-666, knj. 3, Zapisnici sjed. Uprav. odbora: 122

⁵⁷ HR-DAZG-666, knj. 3, Zapisnici sjed. Uprav. odbora: 128

⁵⁸ HR-DAZG-666, knj. 2, Zapisnici sjed. Uprav. odbora: 19

⁵⁹ HR-DAZG-666, knj. 2, Zapisnici sjed. Uprav. odbora: 9

⁶⁰ HR-DAZG-666, knj. 3, Zapisnici sjed. Uprav. odbora: 128

⁶¹ HR-DAZG-666, knj. 2, Zapisnici sjed. Uprav. odbora: 17

⁶² *** 1953: 45; HR-DAZG-666, knj. 3, Zapisnici sjed. Uprav. odbora: 121

⁶³ HR-DAZG-666, knj. 2, Zapisnici sjed. Uprav. odbora: 8

⁶⁴ HR-DAZG-666, knj. 2, Zapisnici sjed. Uprav. odbora: 19

PRESTANAK DJELOVANJA ZADRUGE ARHITEKT – PUT PREMA SAMOSTALNIM ARHITEKTONSKO-PROJEKTNIM BIROIMA

DEMISE OF THE CO-OPERATIVE ARCHITECT – THE WAY TO INDEPENDENT ARCHITECTURAL PRACTICES

Zbog velikoga vala arhitektonskih narudžaba uslijedila je ostra kritika poslovanja Zadruga (Sl. 9.). Kako je osuda dolazila iz redova nekolicine članova DARH-a, ponajprije Upravnog odbora koji su uglavnom činili upravitelji zavoda, atelijera i njihovih zaposlenika, to je razornija bila za budućnost njezina opstanka.70 Potom je izdana zabrana izvođenja visokogradnji i uvjetovan prestanak rada Zadruga, nakon što je općina Donji grad trazila smanjivanje njezinih ovlasti. Nakon kontinuiranih izvješća revizijskih komisija i odbijanja Upravnog odbora DARH-a da zaštiti Zadrugu sastavljanjem dodatnih objašnjenja za najviše upravne organe, zadrugari su se odlučili čak i osobno obratiti Venceslavu Holjevcu.71 Sva su nastojanja bila nedovoljna da zaustave lavinu kritika njezina poslovanja, tako da se neće dugo čekati na finalnu presudu. Njeno gašenje postalo je neizbježno nakon što je Privredni savjet NRH odredio ožujak 1955. godine kao rok za početak likvidacije ugovorenih poslova.72 Nakon toga preporučeno je da sve tekuće poslove zadrugari prenesu na postojeće zavode i biroe. Upravni je odbor DARH-a73 smatrao da društvo treba zastupati vrijednosti otvorenog foruma koji je dostupan i koji skrbi o svim svojim članovima, te da ne treba zastupati prava pojedinih poduzeća u odnosu na druga.74 Iako su svi zadrugari stali u obranu stečevina Zadruga –

- 65 HR-DAZG-666, knj. 3, Zapisnici sjed. Uprav. odbora: 154-155
66 HR-DAZG-666, knj. 3, Zapisnici sjed. Uprav. odbora: 138
67 HR-DAZG-666, knj. 3, Zapisnici sjed. Uprav. odbora: 165
68 HR-DAZG-666, knj. 3, Zapisnici sjed. Uprav. odbora: 132
69 HR-DAZG-666, knj. 2, Zapisnici sjed. Uprav. odbora: 150
70 GALIC et al., 1955: 2
71 HR-DAZG-666, knj. 2, Zapisnici sjed. Uprav. odbora: 138
72 HR-DAZG-666, knjiga 2, Zapisnici sjednica Upravnog odbora: 166. Likvidacija je nastupila objavom u „Narodnim novinama“. [Likvidaciona komisija, 1955: XI]
73 Predsjednik DARH-a bio je Marijan Haberle, tajnik Vladimir Fulla, dok su Upravni odbor činili: Franjo Bahovec, Stjepan Gombos, Kazimir Ostrogović, Vladimir Turina, Mihovil Katanec, Mila Poletti, Nikola Galic, Selimir Dumengić i Veljko Kauzlaric. U Nadzornom odboru bili su: Pavao Jusić, Juraj Bertol i Vladimir Strmac. Časni sud činili su Ivo Bartolčić, Milan Delenardo i Zvonimir Vrkljan. [*** 1954.a: 8]
74 HR-DAZG-666, kutija 1, Pravila, Zapisnici skupština, Zapisnici Nadzornog odbora, Izvanredna skupština, 20.3.1955., Stenografski zapisnik, Haberle, II/6
75 HR-DAZG-666, kutija 1, Pravila, Zapisnici skupština, Zapisnici Nadzornog odbora, Izvanredna skupština, 20.3.1955., Stenografski zapisnik, Poletti, IV/1
76 HR-DAZG-666, kutija 1, Pravila, Zapisnici skupština, Zapisnici Nadzornog odbora, Redovita godišnja skupština 21.3.1955., Stenografski zapisnici, Stjepan Simić, IV/8

DRUŠTVENI PROBLEMI VELIKE ZARADE ARHITEKATA

Za pola godine - pet milijuna dinara honorara
Iskorišćenje socialističke etikete za obavljanje privatnih poslova
Nerazmieran odnos između plaća i honorara
Treba kor enilo rešavati probleme u pro etanski organizacijama

Šta je pokazala analiza poslovanja?
Nakon što odnosi na prijavu, koja završava da se u njoj prevede šira diskusija i...
Šta je trešdeset milijuna honorara...

Šta je trešdeset milijuna honorara
Nakon što odnosi na prijavu, koja završava da se u njoj prevede šira diskusija i...
Šta je trešdeset milijuna honorara...

Šta je trešdeset milijuna honorara
Nakon što odnosi na prijavu, koja završava da se u njoj prevede šira diskusija i...
Šta je trešdeset milijuna honorara...

„Nezaposleni“ milijunski
Dva vjeka poslovanje sa socialističkom etiketom...
Šta se sa radi?
Društveni problemi velike zarade arhitekata...

Šta se sa radi?
Društveni problemi velike zarade arhitekata...
Neki vidovi vanjske suradnje ili milijunski „disparac“

a 1955. već su iznimno velik broj članova DARH-a činili zadrugari – rasprava na izvanrednim i redovitim plenumima DARH-a protekla je u izuzetno napetom tonu u kojem su se dugotrajnim i zustrim debatama te osobnim prozvankama među arhitektima jasno okarakterizirale sve facete tadašnjega produkcijskog okruženja. Zadruga je nakon isprva joj ukazane izuzetne potpore, sada bila osobito kritizirana.75 Argumenti za njezin opstanak bili su jasni. Njezinim se ukidanjem akumulacija smanjila za čak 70-84%76, od koje je veliki dio korišten kao potpora novopokrenutom strukovnom listu i preusmjeravan na održavanje DARH-a. Upravni odbor DARH-a, vodeći se interesima velikih projektnih organizacija i njihova prvenstva djelovanja, tako nije zaštitio Zadrugu pa je cijela ova epizoda 1955. godine, kada su se već počeli otvarati samostal-

SL. 9. DIFAMIRAJUĆI ČLANAK U DNEVNIM NOVINAMA OBIJELIJE ZA POČETAK KRAJA RADA ZADRUGE ARHITEKT Fig. 9. A DISCRETING ARTICLE IN A DAILY NEWSPAPER MARKED THE DEMISE OF THE CO-OPERATIVE ARCHITECT

PRILOG I. IZBOR ARHITEKTONSKIH REALIZACIJA („VISOKOGRADNJA”) ZADRUGE ARHITEKT U ZAGREBU

SUPPLEMENT 1: SELECTION OF ARCHITECTURAL REALIZATIONS (“BUILDING CONSTRUCTION”) PRODUCED BY THE CO-OPERATIVE ARCHITECT IN ZAGREB

	Građevinska dozvola	Autori	Realizacija	Građevinsko poduzeće [GP]	Investitor	Namjena	Adresa
1.	21.3.1953. 10.10.1955.	Dragutin Moravec	Skladište		ŽeljpoH	industrijska	Golikova 14
2.	12.4.1953.	Bogdan Petrović, Vladimir Zajec	Četverokatna stambena zgrada Tvornice boja i lakova „Chromos”		Tvornica boja i lakova „Chromos” / Poduzeće „Mercur”	stambena	Šubićeva 8, 10, 12
3.	31.5.1953.	Mirko Milčić	Stambena dvokatnica	GP „Industrogradnja”	„Fotokemika” tvornica filmova i fotopapira	stambena	Valdecova 5
4.	7.6.1953.	Kamilo Haller	Dvokatna stambena zgrada		Poduzeće „Elektrana”	stambena	Klovićeva 8
5.	16.6.1953.	Franjo Tisina	Galerija „R” u paviljonu Zagrebackog velesajma	Robert Bregant	Gradsko poduzeće za priređivanje međunarodnih sajmova „Zagrebacki velesajam”	izložbena	Savska cesta 18
6.	15.7.1953.	Vladimir Turina	Četverokatna stambena zgrada „po alternativni br. I”	GP „Tehnika”	Građevinski odjel, Gradski narodni odbor u Zagrebu	stambena	Krizanićeva 5, 7, 9, 11
7.	17.7.1953.	Eugen Holos	Četiri stambene jednokatnice	GP „Novogradnja”	Stambeni fond NOO Zagreba	stambena	Brijunska 1a-1b-1c; Kornatska 28-28a-28b, 30-30/1
8.	20.7.1953.	Zvonimir Simon	Administrativna zgrada Srednje drvo-industrijske škole (ulična)	GP „Industrogradnja”	Srednja drvo-industrijska škola za finu obradu drva	obrazovna	Savska 86 (ulična zgrada)
9.	20.7.1953.	Božidar Rašica	Osmogodišnja škola u Mesičevoj ulici (Osnovna škola Ivan Goran Kovačić)	GP „Industrogradnja”	NOG Zagreb, Odjel za prosvjetu i kulturu	obrazovna	Mesičeva 35
10.	27.7.1953.	Vladimir Turina Franjo Neidhardt (Eugen Erlich, konstrukter)	Sjeverne i zapadne tribine Nogometnog kluba „Dinamo”	GP „Tempo”	NK „Dinamo”, Zagreb	sportska	Maksimirska 128
11.	27.7.1953. 16.11.1955. (trijem)	Božidar Rašica	Stambena deveterokatnica	GP „Tehnika”	Poduzeće za izvoz drva i drvnih proizvoda „Exportdrvo” / Vojna pošta 8315	stambena	Ulica grada Vukovara 62a-62b-62c-62d
12.	20.8.1953.	Vjekoslav Viličić Melita Viličić	Dvokatna stambena zgrada		Pamučna predionica u Zagrebu u zajednici s Poduzećem „Tekstil” import-export	stambena	Zvonimirova 100, 100a
13.	1.10.1953.	Kamilo Haller	Stambena četverokatnica	GP „Tempo”	„Građevinar” tehnička radnja u Zagrebu	stambena	Fabkovića 3
14.	10.10.1953. (1960?)	Igor Skopin	Kompleks Filmski grad „Jadran filma”	GP „Novogradnja”	„Jadran film”, poduzeće za proizvodnju filmova	kultura	Oporovečka 12
15.	1.12.1953.	Kamilo Haller	Skladište ambalaze kompleksa Optičke industrije „Ghetaldus”	Građevinsko poduzeće „Udarnik”	Optička industrija u Zagrebu	industrijska	Getaldićeva 5
16.	1954.	Žarko Vincek	Izgradnja paviljona „novog medicinskog trakta”		Bolnica za duševne i živčane bolesti	zdravstvena	Bolnička cesta 32, Vrapče
17.	1954.	Kamilo Haller	Skladište		ŽeljpoH željezničko poduzeće	industrijska	Golikova 14
18.	15.3.1954.	Slavko Jelinek Milivoj Papić	Stambeni blok za oficire JNA / Stanovi za oficire – stambeni četverkatni sklop od tri međusobno povezane zgrade		Vojna pošta 7250-27	stambena	Trpimirova 7, 9, 11, 13, 15, 17
19.	24.4.1954.	Eugen Holos	Stambeno-poslovna četverokatna zgrada	GP „Udarnik”	GP „Udarnik”	stambeno-poslovna	Ratkajev prolaz 8
20.	25.7.1954.	Ivan Vitić	Stambena zgrada	GP „Novator”	„Jugodrvno” Beograd / „Exportdrvo”, poduzeće za izvoz drva i drvnih proizvoda	stambena	Novakova 8b
21.	28.8.1954.	Vjekoslav Viličić	Stambena četverokatnica	GP „Udarnik”	„Elektrosond” poduzeće za ispitivanje i konsolidaciju terena, Zagreb	stambena	Martićeva 38 (ugao s Bijankinijevom)
22.	6.9.1954. 29.5.1956. (ulazni hal i ulična ograda)	Vladimir Turina	Demonstrativni centar za zaštitu majke i djeteta	GP „Novogradnja”	Savez za narodno zdravlje NRH	zdravstvena	Klaiceva 16
23.	21.10.1954.	Vjekoslav Viličić	Stambena četverokatnica s „uvučeni V. katom”		„Gramat”, poduzeće za promet građevnim materijalom	stambena	Martićeva 40
24.	1.11.1954.	Ilija Badovinac	Dvostruka stambena četverokatnica	GP „Industrogradnja”	Tvornica odjeće „Naprijed” te Uvoznog i izvoznog poduzeća „Mercur”	stambena	Trg Drage Iblera 3-4
25.	16.12.1954.	Pavao Baranjai Franjo Neidhardt	Stambena trokatnica i četverokatnica	GP „Novogradnja”	NO grada Zgba, odsjek za stambeni fond / kasnije Vojna pošta 1768-11	stambena	Savska cesta 52-52a, 54
26.	29.12.1954.	Mirko Milčić	Četverokatna stambena zgrada		Tvornica tekstilnih strojeva „Tekstilstroj”	stambena	Ilica 173-173a
27.	1955.	Slavko Löwy	Dvije stambene jednokatnice		Stambeni fond NOO Zagreba	stambena	Brijunska 3-3a-3b, 5-5a-5b

	Građevinska dozvola	Autori	Realizacija	Građevinsko poduzeće [GP]	Investitor	Namjena	Adresa
28.	1955.	Slavko Löwy	Stambena jednokatnica		Stambeni fond NOO Zagreba	stambena	Brijunska 9
29.	12.1.1955. 15.10.1955.	Mihajlo Kindij	Kompleks skladišno-uredskih zgrada u dvorištu		Veletrgovina papirom, pisacim, uredskim i skolskim priborom „Papir“	stambeno-poslovna	Vlaska 40
30.	13.1.1955.	Branko Raos Grozdan Knezevic	Stambena četverokatnica		Vojna posta 7250-27	stambena	Branimirova 49
31.	13.1.1955.	Visnja Frankovic Neda Car	Stambena trokatnica s uvucenim četvrtim katom „za oficire JNA“	GP „Novator“	Vojna posta 7250-27	stambena	Makanceva 11
32.	27.1.1955.	Ilija Badovinac	Stambena četverokatnica	„Hidroelektra“ – građevinsko poduzeće za izgradnju hidrocentrala	„Hidroelektra“ – građevinsko poduzeće za izgradnju hidrocentrala	stambena	Krajjska 6
33.	2.2.1955.	Drazen Gogolja	Jednokatna zgrada vatrogasnog doma		DVD Medvescak	javna	Mlinarska 42
34.	17.2.1955.	Kamilo Haller	Nadogradnja i adaptacija kompleksa tvornice „Ventilator“		„Ventilator“ tvornica ventilacionih uredaja	industrija	Radnička 32 (približna adresa)
35.	12.3.1955.	Franjo Neidhardt	Stambena trokatnica		Odsjek za stambeni fond NOGZ-a	stambena	Fallerovo setaliste 36a-36b-36c-36d, Visnjevac
36.	28.3.1955.	Vladimir Turina Franjo Neidhardt	Reprezentativni ulaz zajedno s blagajnom i grupom sanitarnih uredaja		NK „Dinamo“, Zagreb	sportska	Maksimirska 128
37.	18.8.1955.	Slavko Delfin	Fiskulturna dvorana Više pedagoške škole	GP „Tehnika“	Viša pedagoška škola	sportska	Savska cesta 77
38.	30.8.1955.	Bogdan Petrović	Dvokatna stambena zgrada	GP „Novogradnja“	Tvornica boja i lakova „Chromos“	stambena	Medvescak 44
39.	8.10.1955. 24.10.1959. (revizija dopunskog projekta APB „Gersic“)	Neven Šegvic / Ivo Gersic Željko Žlof	Osmerokatna stambena zgrada (inicijalno); Deseterokatna stambena zgrada	GP „Novogradnja“	Odsjek za stambeni fond NOGZ-a / Vojna posta 1768-11, Zagreb	stambena	Ulica grada Vukovara 222, 224

Izvori:

HR-DAZG-ZGD: MF 23, MF 32, MF 77, MF 133, MF 170, MF 173, MF 190, MF 200, MF 201, MF 234, MF 240, MF 250, MF 274, MF 281, MF 295, MF 306, MF 307, MF 352, MF 353, MF 260, MF 361, MF 369, MF 370, MF 391, MF 392, MF 393, MF 411, MF 415, MF 450, MF 471, MF 503, MF 518

HR-DAZG-666, knjiga 2, Zapisnici sjednica Upravnog odbora: 90, 91, 102, 110, 131

HR-DAZG-666, knjiga 3, Zapisnici sjednica Upravnog odbora: 133

ni arhitektonski projektni biro, izgubila na težini i aktualnosti, jer su sada, već u izmijenjenim društvenim i političkim okolnostima, neki od arhitekata sa stečenom reputacijom kroz Zadrugu krenuli putem samostalnosti otvaranjem ureda pod vlastitim imenom.

ZAKLJUČAK

CONCLUSION

Zadruga Arhitekt eksperimentalna je projektantska organizacija unutar teritorija FNRJ te jedinstven primjer pokušaja kojim je profesija našla formalni odgovor na probleme centralizacije, birokratizacije i monopolizacije arhitektonske profesije, karakteristične za rano poslijeratno jugoslavensko doba. Njezina arhitektonska produkcija u osnovi je dvojaka i divergentna. Premda se u početku njezina registracija odnosila isključivo na 'dru gorazredne' projektantske poslove, ona je u

izuzetno kratkom vremenu doregistracijom ušla i u područje visokogradnje.

Tako su 1954. godine članovi Zadruga izradili 454 projektna elaborata, od čega čak 151 onih za visokogradnje.⁷⁷ Izuzetno velika potražnja za projektima, osobito stambenih tipologija, koje je Zadruga u velikoj mjeri preuzimala i isporučivala sa znatno većom ekspeditivnošću nego što su oni mogli biti provedeni kroz postojeće službene projektne zavode i atelijere, stavilo ju je trenutačno u konkurentnu poziciju u stručnim krugovima. Nedvojbeno je da je ovakva, dotad neviđena sloboda projektantskog rada, međusobnog udruživanja i jednostavnosti poslovanja, bila izuzetno dobro prihvaćena u profesiji te da je osiguravala i veću autonomiju u arhitektonskim realizacijama.

Autorski doprinosi karakteristični za zgrade realizirane putem zadruženog servisa prepoznati su kao bitni primjeri hrvatske arhitektonske produkcije 1950-ih godina i sastavni su dio svih retrospektivnih pregleda arhitekture. Jednako bitno područje djelovanja arhi-

tekata prije doregistracije bili su interijeri i postavi izložaba koji su otvorili jedno novo poglavlje, svojstveno 1950-im godinama, sabrano u sintagmi sinteze u arhitekturi.

Zadruga je bila u osnovi primjer arhitektonske organizacije zasnovane na elementima kapitalističkog poslovanja – preuzimanjem, distribucijom i naplatom projektnih zadataka prema zahtjevima naručitelja na način koji nije bio uobičajen za ostale arhitektonske organizacije socijalističkog društva. Zahtjevi za slobodom projektiranja i međusobnog udruživanja u ovisnosti o dinamici poslovanja – svojstveni za prirodu arhitektonskog zanimanja – izborni su bili 'odozdo', tj. okupljanjem, diskutiranjem i lobiranjem unutar stručnih krugova, ne bi li se putem zajedničke stručne platforme omogućile veće individualne slobode projektantskog djelovanja.

Za nadati se da će iskustvo Zadruga Arhitekt biti vrijedan presedan mogućnosti postizanja zavidne razine projektantske i poslovne slobode postignute zajedničkim dugogodišnjim djelovanjem cjelokupne profesije.

⁷⁷ HR-DAZG-666, kutija 1, Pravila, Zapisnici skupština, Zapisnici Nadzornog odbora, Redovita godišnja skupština 21.3.1955., Stenografski zapisnici, Stjepan Simčić, IV/2

PRILOG II. POPIS ČLANOVA ZADRUGE ARHITEKT SASTAVLJEN JE PREMA SUKCESIVNIM ZAPISNICIMA SJEDNICA UPRAVNOG ODBORA (1951.-1955.) I PREMA TEMELJNOM DOKUMENTU „ISKAZ ISPLACENIH HONORARA“ (21.11.1955.) UČINJENOM U TREUTKU LIKVIDACIJE RADA [HR-DAZG-666]. NEKIM JE AUTORIMA PRIDRUŽENA GODINA STJECANJA DIPLOME NA POJEDINOM OD FAKULTETA ILI AKADEMIJA [HR-AHA; *** 2000: 313-316].

SUPPLEMENT 2: LIST OF THE COOPERATIVE MEMBERS ACCORDING TO THE RECORDS OF THE MANAGEMENT BOARD MEETINGS (1951-1955) AND THE BASIC DOCUMENT "STATEMENT OF PAID FEES" (21 NOV 1955) MADE AT THE TIME OF LIQUIDATION [HR-DAZG-666]. THE YEAR NEXT TO THE AUTHOR'S NAME IS THE YEAR OF THEIR GRADUATION FROM A FACULTY OR ACADEMY. [HR-AHA; *** 2000: 313-316].

Inženjeri i arhitekti:

1. Oleg Antonijević
2. Sekana Anzulović (1953.)
3. Ilija Badovinac (1923.)
4. Franjo Bahovec (1929.)
5. Hrisanta Bakran (1954.)
6. Pavao Baranjai [Baranyai] (1939.)
7. Hinko Bauer (1931.)
8. Miroslav Begović (1952.)
9. Zdravko Bernt
10. Vicko Bezic
11. Fanika Bichler
12. Mihajlo Bijelic (1952.)
13. Dragan Boltar (1936.)
14. Ivan Borosic
15. Zdravko Bregovac (1949.)
16. Bressan
17. Nikola Brozina (1935.)
18. Vladimir Bubas
19. Josip Budak (1936.)
20. Neda Car (1953.)
21. Tito Carnelutti
22. Koviljka Cerovac (1952.)
23. Dragica Crnković Ocko (1949.)
24. Slavo Čavlek
25. Radomir Čokić (1948.)
26. Slavko Delfin (1940.)
27. Nikola Despot (1935.)
28. Ivan Dračić (1938.)
29. Dragutin Drosany (1946.)
30. Gjuro Egersdorfer
31. Eugen Erlich
32. Stanko Fabris (1939.)
33. Vjekoslav Faltus (1927.)
34. Krsto Filipović (1935.)
35. Stanislav Fleischer (1941.)
36. Višnja Franković (1953.)
37. Aleksandar Freudenreich (1935.)
38. Zvonimir Fröhlich (1934.)
39. Mladen Fučić (1949.)
40. Vladimir Fulla (1943.)
41. Zlatko Furjanic (1951.)
42. Vladimir Galic (1935.)
43. Gustav Germsek
44. Antun Goetz (1952.)
45. Dražen Gogolja (1932.)
46. Miroslav Golić (1951.)
47. Mustafa Gološ (1954.)
48. Milan Grakalić (1938.)
49. Miroslav Grlić
50. Dobrila Grujić
51. Kamilo Haller
52. Eugen Hološ (1942.)
53. Ivan Horvat (1952.)
54. Lavoslav Horvat (1935.)
55. Boris Hudina (1951.)
56. Mihajlo Ihas
57. Zlatar Iljko (1954.)
58. Vojislav Ivanović (1953.)
59. Branimir Iveković (1924.)

60. Simon Janzek
61. Neda Jelinek (1953.)
62. Slavko Jelinek (1952.)
63. Stanko Jurdana (1937.)
64. Zvonimir Juric (1949.)
65. Greta Jurišić-Schneider (1938.)
66. Branko Kallay
67. Berislav Kargacin (1949.)
68. Antun Kasper (1935.)
69. Ivo Katičić
70. Vladimir Kes
71. Željko Klincic (1938.)
72. Grozdan Knežević (1953.)
73. Nikola Kodanic
74. Miroslav Kollenz (1952.)
75. Emanuel Kris
76. Borislav Krolo (1953.)
77. Ninoslav Kučan (1951.)
78. Vladimir Kundic (1953.)
79. Dušan Lazic
80. Franjo Leicher
81. Vladimir Lepušić (1934.)
82. Valerija Leskovar Šverer
83. Vladimir Kovacević
84. Milena Kovcin
85. Slavko Löwy (1930.)
86. Tankred Lubynski
87. Oskar Lorber (1953.)
88. Antun Macek
89. Zorka Mandic
90. Zvonimir Marohnic (1948.)
91. Vera Marsic (1953.)
92. Nikolaj Martinov (1943.)
93. Ljuboslav Matasovic (1952.)
94. Antun Majer [Mayer]
95. Mladen Mihokovic
96. Stjepan Milković (1953.)
97. Bruno Milic (1942.)
98. Dušan Milos
99. Anđelka Mijakovic
100. Emilija Miroslavljević (1954.)
101. Radovan Mišević (1953.)
102. Ivan Moravec
103. Filip Muhek
104. Božidar Murković (1953.)
105. Zorka Mück-Malinarić (1949.)
106. Franjo Neidhardt (1933.)
107. Radovan Nikšić (1943.)
108. Ivan Novak (1953.)
109. Marko Novak (1959.)
110. Milivoj Papić (1952.)
111. Ruza Paulic (1949.)
112. Boris Pecarić
113. Ivo Penic
114. Bogdan Petrović (1926.)
115. Berislav Peulic
116. Nada Piantanida (1952.)
117. Erika Piffel (1946.)
118. Zvonimir Pirs (1953.)
119. Mila Poletti-Kopešić (1944.)

120. Zvonimir Požgaj (1932.)
121. Berislav Radimir (1952.)
122. Olga Rahmic
123. Branko Raos (1953.)
124. Božidar Rasica (1942.)
125. Boris Razinilović
126. Vjenceslav Richter (1949.)
127. Lala Roglić (1953.)
128. Kresimir Rubetić (1953.)
129. Zlatko Selinger (1939.)
130. Lujo Sendjerdji [Szöntgyöry] (1926.)
131. Zvonimir Simon
132. Igor Skopin (1939.)
133. Veljko Sladović (1952.)
134. Željko Solar (1952.)
135. Ervin Srp (1954.)
136. Josip Stiplošek
137. Zdenko Strizic (1926.)
138. Bogdan Sunara
139. Beata Šajnović (1949.)
140. Srdja Šeferov (1952.)
141. Neven Šegvić (1942.)
142. Vladimir Silhard
143. Nada Šilović (1948.)
144. Marija Širola (1954.)
145. Antun Škare
146. Kate Škunca (1954.)
147. Danka Šram
148. Leonardo Šurina (1953.)
149. Viktor Tinimsky
150. Franjo Tišina (1938.)
151. Boris Tomasić
152. Vladislav Turčić
153. Vladimir Turina (1936.)
154. Pavao Tvrtković (1953.)
155. Vladimir Ugrenović (1937.)
156. Antun Ulrich (1927.)
157. Branko Vasiljević (1946.)
158. Juraj Vadrina (1947.)
159. Vladimir Verner
160. Vjera Verzotti (1952.)
161. Hinko Vichra (1941.)
162. Josip Vidaković (1949.)
163. Katarina Vigh (1952.)
164. Ivan Viličić (1929.)
165. Melita Viličić (1941.)
166. Vjekoslav Viličić (1935.)
167. Žarko Vinček (1948.)
168. Krunoslav Vitanović (1943.)
169. Ivan Vitić (1941.)
170. Nada Vitić (1944.)
171. Zvonimir Vrkljan (1924.)
172. Aleksandar Vulić
173. Vladimir Zajec (1939.)
174. Ivan Zemljak (1920.)
175. Danilo Žakula
176. Željko Žlof (1951.)
177. Ratimir Žurić

Graditelji i tehničari:

1. Antun Milovan Antolic
2. Stjepan Aranjos
3. Vladimir Auer
4. Dobrila Belamaric
5. Pavao Blažević
6. Velimir Blažević
7. Dragutin Bösenbracher
8. Vilim Buksek
9. Mladen Bunek
10. Ilija Butajla
11. Vladislav Chvala
12. Ante Cokolic
13. Ivan Crnković
14. Branko Čabrajec
15. Vojtjeh Delfin
16. Milan Erfurt
17. Maks Francišković
18. Pavao Frgić
19. Branko Golešić
20. Ivan Gospočić
21. Nikola Hraste
22. Stanko Hauptfeld
23. Ljudevit Hrenjak
24. Zvonimir Ivšić
25. Gjuro Kahn
26. Ante Kelava
27. Mihajlo Kindij
28. Neven Kovacević
29. Stjepan Kralj
30. Zvonko Kuhar
31. Milan Kusanić
32. Ivan Kuzma
33. Ivo Lang
34. Dragutin Lark
35. Stjepan Leskovec
36. Ivan Lončarić
37. Slavko Marinić
38. Kreso Mihaljević
39. Aleksa Mihaljević
40. Mirko Milčić
41. Marko Nibler
42. Bruno Papes
43. Stjepan Parac
44. Veljko Petković
45. Dragan M. Popović
46. Franz Rolik
47. Ivan Senegačnik
48. Stjepan Simčić
49. Rudolf Sinković
50. Stjepan Srsek
51. Rudolf Stanić
52. Vladimir Strmac
53. Tomo Sucić
54. Branko Šalk
55. Rudolf Šukanec
56. Zvonimir Šimunović
57. Zvonko Šokićić
58. Slavko Stiglic
59. Ivan Trajbar
60. Ervin Weiss
61. Bruno Zergolern

LITERATURA

BIBLIOGRAPHY

1. BILANDŽIĆ, D. (1985.), *Historija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Glavni procesi 1918-1985*, Školska knjiga, Zagreb
2. ČAVLOVIĆ, M. (2017.), *Utjecaj transformacija arhitektonske profesije na arhitekturu Zagreba 1945.-1961.*, disertacija, Arhitektonski fakultet, Zagreb
3. DENEGRİ, J. (2000.), *Umjetnost konstruktivnog pristupa*, Horetzky, Zagreb
4. DOMLIJAN, Ž. (1969.), *Poslijeratna arhitektura u Hrvatskoj*, „Život umjetnosti”, 4 (10): 3-45, Zagreb
5. FRDNIĆ, N. (1955.), *Posle ostavke Upravnog odbora Društva arhitekata Hrvatske. Borba mladih i starih ili težnja za bogacenjem?*, „Večernje novosti”, 16.3.: 6, Beograd
6. GALIĆ, N.; GOMBOŠ, S.; HABERLE, M.; KATANEC, M.; KAUZLARIĆ, V.; NEUMANN, Z.; OSTROGOVIĆ, K.; TUŠEK, B. (1955.), *Otvoreno pismo Upravnom odboru Društva arhitekata Hrvatske*, „Čovjek i prostor. Arhitektura, kiparstvo, slikarstvo i primijenjena umjetnost”, 2 (31): 2, Zagreb
7. GRBIĆ, M. (2014.), *Majstorske radionice likovnih umjetnosti u Zagrebu od 1948. do 1983. godine*, u: *Majstorske radionice u umjetničkoj bastini Hrvatske. Zbornik radova znanstvenog skupa „Dani Cvita Fiskovica” održanog 2012. godine* [ur. MILINOVIĆ, D.; MARINKOVIĆ, A.; MUNK, A.], Filozofski fakultet, Odsjek za povijest umjetnosti: 200, Zagreb
8. HLEVNJAK, B. (2010.), *ULUPUH 1950.-2010.*, ULUPUH – Hrvatska udruga likovnih umjetnika primijenjenih umjetnosti, Zagreb
9. HOLJEVAČ, V.; BAKRAČ, B.; DOBRONIĆ, L.; KOLACIO, Z.; SEISSEL, J. (1962.), *Arhitektura i urbanizam novog Zagreba*, „Zagrebačka panorama”, 2 (11-12): 37, Zagreb
10. HORVAT, B. (1970.), *Privredni sistem i ekonomska politika Jugoslavije, Problemi, teorije, ostvarenja, propusti*, Institut ekonomskih nauka, Beograd
11. I.G. (1955.), *Društveni problemi, Velike zarade arhitekata*, „Vjesnik u srijedu”, 25.5.: 5, Zagreb
12. KRIZIĆ ROBAN, S. (2012.), *Obilježja modernosti na području arhitekture, urbanizma i unutrašnjeg uređenja nakon Drugog svjetskog rata*, u: *Socijalizam i modernost. Umjetnost, kultura, politika 1950.-1974.* [ur. KOLEŠNIK, Lj.], Institut za povijest umjetnosti, Muzej suvremene umjetnosti: 57-127, Zagreb
13. KRSTIĆ, B. (2014.), *Atinska povelja i misao arhitekata i urbanista 1950-ih*, Branislav Krstić, Beograd
14. LAMPE, J.R. (2003.), *Yugoslavia as history, Twice there was a country*, Cambridge University Press, Cambridge
15. LJ. V. (1955.), *Uoci jadrnog plenuma. Spor arhitekata*, „Vjesnik”, 18.3.: 2, Zagreb

16. MANČIĆ, A. (1955.), *Protuzakonito poslovanje i rasipništvo*, „Vecernje novosti”, 16.3.: 7, Beograd
17. MARGARETIĆ URLIĆ, R. (2008.), *Arhitektonski nestasluci u enformelistickom društvu*, „Život umjetnosti”, 42 (82): 52-65, Zagreb
18. MAROEVIĆ, I. (2004.), *Croatian architecture of the 1950's, The continuity of modern movement in socialist surroundings*, u: *Art & ideology* [ur. KOLEŠNIK, L.J.], Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske: 150-162, Zagreb
19. Narodni odbor grada Zagreba (1954.), „Arhitekt”, *građevinsko-projektna zadruga Zagreb*, „Narodne novine”, 10 (34): IV, Zagreb
20. N.F. (1955.), *Da li zadruzi „Arhitekt” odobriti projektiranje visokogradnje*, „Borba”, 12.3.: 2, Beograd
21. PAVIĆ, M. (1959.), *Zagreb – fotomonografija*, Orbis, Mladost, Zagreb
22. POLAK, N. (1955.), *Zadružno projektiranje visokogradnji*, „Borba”, 24.3.: 2, Beograd
23. RADOVIĆ MAHEČIĆ, R. (2004.a), *Nova uloga arhitekture*, u: *Pedesete godine u hrvatskoj umjetnosti* [ur. MAKOVIĆ, Ž.; JANKOVIĆ, I.R.; NUMEN], Hrvatsko društvo likovnih umjetnika: 72-97, Zagreb
24. RADOVIĆ MAHEČIĆ, D. (2004.b), *Vision and reality, The architecture and town planning of Zagreb in the 1950s*, u: *Art & ideology* [ur. KOLEŠNIK, L.J.], Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske: 163-174, Zagreb
25. RICHTER, V. (1956.), *Drumovi ce poželjet' Turala*, „Čovjek i prostor. Arhitektura, kiparstvo, slikarstvo i primijenjena umjetnost”, 3 (46): 6, Zagreb
26. RICHTER, V. (1965.), *Asistencija i angažiranost. O nekim fundamentalnim pitanjima naše arhitekture*, „Praxis, Filozofski časopis”, 2 (4-5): 574-579, Zagreb
27. SARAČEVIĆ, S. (1959.), *Likum sin Uluh-ov*, „Vjesnik u srijedu”, 18.3.: 7, Zagreb
28. STOJANOVIĆ, B. (1948.), *Rad saveza Društva inženjera i tehničara Jugoslavije od I do II kongresa i naredni zadaci*, „Tehnika – organ saveza Društava inženjera i tehničara FNRJ”, 3 (8-9):181-194, Beograd
29. STRIŽIĆ, Z. (1950.), *Lik arhitekta*, u: *Referati savjetovanja arhitekata i urbanista u Dubrovniku 1950.*, Društvo inženjera i tehničara Hrvatske, Sekcija arhitekata: 65-69, Zagreb
30. ŠEGVIĆ, N. (1986.), *Stanje stvari, jedno videnje 1945-1985*, „Arhitektura u Hrvatskoj 1945-1985.”, 39 (196-199): 123, Zagreb
31. TURINA, V. (1959.), *Devaluacija vrijednosti*, „Čovjek i prostor. Arhitektura, kiparstvo, slikarstvo i primijenjena umjetnost”, 6 (83): 2, Zagreb
32. UCHYTIĆ, A.; BARIŠIĆ MARENIĆ, Z.; KAHROVIĆ, E. (2009.), *Leksikon arhitekata Atlasa hrvatske arhitekture XX. stoljeca*, Acta Architectonica, knjiga 6, Arhitektonski fakultet, Zagreb
33. Upravni odbor Društva arhitekata Hrvatske (1955.), „*Otvoreno pismo*” u *svijetlu činjenica*, „Čovjek i prostor. Arhitektura, kiparstvo, slikarstvo i primijenjena umjetnost”, 2 (31): 1, Zagreb
34. VENTURINI, D. (1982.), *Arhitektonski projektni zavod – APZ, Prilog poslijeratnoj hrvatskoj arhitekturi*, APZ – Arhitektonski projektni zavod, Zagreb
35. VINCEK, Ž. (1950.), *Izveštaj DIT-a NR Hrvatske*, „Tehnika – aktuelni tehnički problemi”, 5 (8-10): 231-232, Beograd
36. V.K. (1952.), *Skupština Savjeta drustava arhitekata FNRJ*, „Arhitektura. Časopis za arhitekturu, urbanizam i primijenjenu umjetnost”, 6 (2): 49, Zagreb
37. *** (1948.a), *Izložba knjiga NR Hrvatske u Zagrebu*, „Arhitektura. Časopis za arhitekturu, urbanizam i primijenjenu umjetnost”, 2 (13-17): 105, Zagreb
38. *** (1948.b), *Izveštaj o II redovnoj godišnjoj skupštini DIT-a Hrvatske*, „Tehnika – aktuelni tehnički problemi”, 3 (4-5): 104-106, Beograd
39. *** (1952.), *Osnovana zadruga „Arhitekt” u Zagrebu*, „Vjesnik”, 26.11: n.pag., Zagreb
40. *** (1952.), *Rad Društva arhitekata Hrvatske u prvom tromjesečju 1952. godine*, „Arhitektura. Časopis za arhitekturu, urbanizam i primijenjenu umjetnost”, 6 (2): 49, Zagreb
41. *** (1953.), *Lokal obucarske zadruge „Sloga” u Zagrebu*, „Arhitektura. Časopis za arhitekturu, urbanizam i primijenjenu umjetnost”, 7 (5-6): 45, Zagreb
42. *** (1954.a), *Godišnja skupština Društva arhitekata Hrvatske*, „Čovjek i prostor, arhitektura, kiparstvo, slikarstvo i primijenjena umjetnost”, 1 (2): 8, Zagreb
43. *** (1954.b), *Oglas*, „Čovjek i prostor, arhitektura, kiparstvo, slikarstvo i primijenjena umjetnost”, 1 (10): 6, Zagreb
44. *** (1954.c), *Uvodnik*, „Čovjek i prostor, arhitektura, kiparstvo, slikarstvo i primijenjena umjetnost”, 1 (1): 1, Zagreb
45. *** (1955.), *Kriminal u privredi*, „Borba”, 13.3.: 1, Beograd
46. *** (2000.), *Sveučilište u Zagrebu – Arhitektonski fakultet, 1919./1920.-1999./2000. Osamdeset godina izobrazbe arhitekata u Hrvatskoj* [ur. OBAD ŠČITAROCI, M.], Arhitektonski fakultet, Zagreb
47. *** (2008.), *LIKUM Zadruga likovnih umjetnika Hrvatske 1948.-2008.*, LIKUM Zadruga likovnih umjetnika Hrvatske, Zagreb

IZVORI

SOURCES

ARHIVSKI IZVORI

ARCHIVE SOURCES

1. Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Atlas hrvatske arhitekture, Kaciceva 26 [AF-AHA]
2. Društvo arhitekata Zagreba, Trg bana Josipa Jelacica 3/1 [HR-DAZ]
3. Državni arhiv u Zagrebu, Građevno-projektna zadruga Društva arhitekata „Arhitekt”, Opatička 29 [HR-DAZG-666]
4. Državni arhiv u Zagrebu, Zbirka građevne dokumentacije, Opatička 29 [HR-DAZG-1122]
5. Hrvatski državni arhiv, Fond fotografija Agencije za fotodokumentaciju, Trg Marka Marulica 21 [HR-HDA]
6. Muzej grada Zagreba, Zbirka zagrebackih foto-reportera, Opatička 20 [HR-MGZ]

INTERNETSKI IZVORI

INTERNET SOURCES

1. <http://www.d-a-z.hr/hr/projekti/trpimirova-stanovi-za-oficire,690.html> [1.9.2017.]
2. <http://praksa.hr/zadruga/> [1.9.2017.]
3. <http://www.h-alter.org/vijesti/zadruga-otvorena-arhitektura-arhitektura-za-drustveni-interes> [1.9.2017.]
4. <http://www.uha.hr/hr/povijest-uha-e-do-1996~no19422/> [28.9.2016.]
5. <http://praksazadruga.tumblr.com/> [1.9.2017.]

RAZGOVOR

INTERVIEW

- Razgovor s Andrijom Mutnjakovicem, veljača 2017.

IZVORI ILUSTRACIJA

ILLUSTRATION SOURCES

SL. 1.	*** 1953: 45
SL. 2.	*** 1954.b: 6
SL. 3.	*** 1948.a: 105
SL. 4.	HR-DAZG-666, kutija 1
SL. 5.	GALIĆ <i>et al.</i> , 1955: 2
SL. 6.	*** 1954.c: 1
SL. 7., 8.	AF-AHA; HR-MGZ-fot-26400.; HR-MGZ-fot-21500.; HOLJEVAC <i>et al.</i> , 1962: 37.; http://www.d-a-z.hr/hr/projekti/trpimirova-stanovi-za-oficire,690.html [1.9.2017.]; PAVIĆ, 1959: n.pag.
SL. 8.	Autorica
SL. 9.	I.G., 1955: 5

SAŽETAK

SUMMARY

CO-OPERATIVE "ARHITEKT" IN ZAGREB

ABOUT FREEDOM OF ARCHITECTURAL PROFESSION IN THE 1950S

The co-operative *Architekt* was a unique initiative launched after World War II in the former Yugoslavia. Although founded as a reaction to monopolisation, centralization and bureaucratization in post-war professional circles, its mission was to create a common architectural platform based on horizontal collaboration and approach to design. In view of the fact that cooperative movement in architecture is generally a topical issue, which is in Croatia still randomly present and explored by only two engineering cooperatives, it seems highly relevant to undertake an in-depth research of a wider spectrum of architectural activities that would go beyond the narrow focus on construction.

The co-operative *Architekt* was an absolute novelty in post-war professional circles. Some other art-based cooperatives whose members were also architects served as models and inspiration for its foundation. Inspired by a "bottom-up" initiative, the architects decided to establish their own experimental association assisted by the Association of Croatian Architects as a professional umbrella organization.

Membership in the co-operative *Architekt* was open exclusively to the members of the Association of Croatian Architects despite the fact that the Cooperative's activities spanned across the whole country. The Cooperative was registered as a purchase and sale cooperative and therefore it had to comply with the law on cooperatives and not with the law on building design although it operated as an architectural practice. The paid membership fee allowed each member freedom to work on a project within the framework of the Cooperative but the Cooperative also used to distribute the commissions (received from various commercial firms, state or city authorities or other parties) among its members.

The members were fully independent in their design activities. They did not use the Cooperative premises or equipment. They were obliged to submit their projects for a check-up to an expert com-

mittee. Meeting the deadline agreed with the commissioners was the only requirement that compelled them to complete the project. A fundamental difference between the architects who used to work in the Cooperative and those in official design institutions lay in the freedom of the former to choose their collaborators and sign their projects in their own name which was impossible in the latter case.

Many members of the Cooperative were at the same time members of other institutions. As a result, the Cooperative stimulated multiple networking regarding the commissions which were transferred from the institutions and practices to the Cooperative and vice versa. Owing to the fact that the commissioners came into direct contact with the architectural practices and thus indirectly bypassed the "top-down" process, the Cooperative became highly competitive at the design market. Consequently, it developed into a major catalyst and supporter of the Association of Croatian Architects and their activities. Its publishing is a reliable indicator showing how successful such a specific organization used to be in professional circles.

The Cooperative thus launched its own magazine "*Čovjek i prostor*" ["Man and Space"] and to these days this has remained a relevant source of information concerning crucial issues of the profession and has always provided valuable insight into the post-war architecture achievements. The Cooperative's professional activities covered a wide spectrum of architectural projects including a substantial body of realizations which undoubtedly had a liberating effect on the profession. Cooperative members designed some of the most memorable post-war buildings which to these days stand as valuable and representative icons of the 1950s architectural production.

Some of them were designed by Vladimir Turina: Children's Hospital (Klaiceva st.), a residential building (Krizaniceva st.), the west stand and a representative building of Dinamo stadium (Maksimir-

ska st.), all situated in Zagreb. Residential buildings designed by Neven Šegvić and Božidar Rasica (Ulica grada Vukovara st.). The primary school (Mesiceva st.) designed by Božidar Rasica and a residential building designed by Ivan Vitić (Novakova st.)

Over time the Cooperative developed into a more powerful institution than its parent organization – the Association of Croatian Architects. Harsh explicit criticism of the Cooperative and its thriving business announced its impending demise. It came from the heads of the institutes and studios who were then members of the Association of Croatian architects' management board. Their criticism levelled against the members of the Cooperative and their work soon forced the Cooperative to close down its business. The Croatian Architects' Association took into consideration only large architectural firms and their interests and failed to protect the Cooperative members. As a result, many of them turned to their own individual practices registered under their names.

This type of architectural organization was undoubtedly an unrivalled phenomenon in post-war architecture. It contributed to greater independence and autonomy in design and construction. Essentially, it was a model of an architectural organization based on the elements of capitalist business and management. It was evident in the way the commissions were received, distributed and paid up. All this was highly unusual in other architectural firms in the socialist political system. Architects joined together and engaged in discussions and lobbying both in their internal professional circles and external political circumstances. In this way they managed to form a common platform that allowed greater individual freedom of design work. Today one feels the need for greater social responsibility and inclusion of wider areas into the professional circles. Therefore, this post-war example stands out as a valuable and memorable model.

BIOGRAFIJA

BIOGRAPHY

Dr.sc. **MELITA ČAVLOVIĆ**, dipl.ing.arh., znanstvena je novakinja na Katedri za teoriju i povijest arhitekture na Arhitektonskom fakultetu u Zagrebu, gdje je diplomirala 2007. i doktorirala 2017. godine. U istraživačkom radu zanimaju je promjene arhitektonske profesije te političke, gospodarske i urbanističke uvjetovanosti razvoja arhitektonske produkcije. Od 2009. sudjeluje kao aktivna istraživačica na znanstvenom projektu „Atlas hrvatske arhitekture 20. stoljeća“. Uz istraživanja aktivna je i nagrađivana i u praksi koju razvija u partnerstvu s Antonom Sevsekom.

MELITA ČAVLOVIĆ, Ph.D., Dipl.Eng.Arch., junior researcher in the Department of Theory and History of Architecture at the Faculty of Architecture in Zagreb. She graduated in 2007 and received her Ph.D. in 2017. Her research interests are focused on changes in architectural profession as well as the political, economic and urban-planning circumstances in which architectural production develops. Since 2009 she has actively participated in the scientific research project "Atlas of the 20th Century Croatian Architecture". She has been awarded for her work in collaboration with Antun Sevsek.

